Hervorming en Hervormden te Alkmaar¹⁾

DOOR

Dr. H. E. VAN GELDER.

I. HERVORMINGSGEZINDHEID EN AFVAL.

Er is geen enkel spoor te vinden, dat vóór het jaar 1525 te Alkmaar de hervormde leer indruk gemaakt heeft. Het Alkmaarsche humanisme, dat van de laatste jaren der 15de eeuw tot 1517 heeft gebloeid, met ANTONIUS LIBER, BARTELMEUS VAN KEULEN, ALARD VAN AMSTERDAM, JOHANNES MURMELLIUS, RUTGERUS RESCIUS, KEMPO VAN TESSEL, met een nabloei omstreeks 1530 onder PETRUS NANNIUS, was het tegendeel van hervormd. Siechts de reizende schoolmeester HERMANNUS BUSSCHIUS, die hier onder MURMELLIUS zéér kort, misschien één jaar, voorlezingen hield, werd een volgeling van LUTHER, maar hij was te Alkmaar vóór 1517, zoodat van invloed in die richting reeds

1) Bij het verlaten van mijn Alkmaarschen werkkring in 1906 had ik een reeks studies voltooid of onderhanden, welke zich vrijwel alle bezighield en met de groote veranderingen, die wij met den algemeenen term „intrede van den nieuwen tijd” aanduiden. Enkele daarvan waren gepubliceerd, andere volgden. Hopend gelegenheid te vinden alle tot één geheel af te ronden, hield ik de rest in portefeuille. Die gelegenheid vond ik niet, en de mogelijkheid der afronding raakt steeds verder weg. Toen nu voor dit tijdschrift een artikel over den Alkm. remonstrantschen prediker A. VENATOR werd aangeboden, achtte ik het nuttig twee indertijd reeds voltooide hoofdstukken dááaraan te doen voorafgaan; zij kunnen helpen om VENATORS geschiedenis te begrijpen. Het spreekt vanzelf, dat ik thans deze stukken wellicht iets anders geschreven zou hebben dan ik het vóór 16 jaar deed. Ik zou ook ter adstructie heel wat nieuwere onderzoekingen hebben kunnen aanhalen; maar ik geloof niet, dat ik wijzigingen van eenig belang behoef aan te brengen, en ik heb dus ook niets toegevoegd: Men vindt de stukken zóó als ik ze indertijd schreef.

daardoor geen sprake kan zijn. Trouwens de eerste hervormingsideeën vonden alleen ingang bij de rijke en geleerde burgerij, en dat dan nog hoofdzakelijk waar de tegenstelling gezien en gevoeld werd met ongeleerde geestelijken. Ware er een talrijke, vermogende burgerij geweest, — maar die was er niet na 1517 en de geleerdheid der humanisten hield toen ook op te schijnen, — wat men van de geestelijkheid zag zou niet anders dan stichtend hebben kunnen werken: de Egmonder abdij was onder den humanistischen abt MEINARDUS MAN, in goeden roep van beschaving; de pastoor der Alkmaarsche parochiekerk, Mr. CLAES PIETERSZ., 1521-35, had gestudeerd en was bac. in de rechten.

En ook zonder dat is er reden te over om aan te nemen, dat een daadwerkelijke hervormingsbeweging niet te verwachten was. Elders gevoelde de groote landadel, die aan het verarmen was, een wrok tegen de rijke geestelijkheid, terwijl hij in het bezit kwam der geestelijke wapens van het humanisme, om deze aan te vallen. Maar noordelijk Holland kende een grooten adel bijna niet. De meeste adellijke families woonden als patriciers in de steden. En in de kleinere steden bestond er geen scherpe belangentegenstelling tusschen de patriciers en de geestelijkheid. Wel bestond die bij de kleine burgerij, maar deze werd door het humanisme niet bereikt en zich van die tegenstelling dus ook niet bewust.

Dit werd anders; in Alkmaar in de jaren na 1525 en voornamelijk in die na 1530. Wij weten¹⁾ dat in dat tijdperk de druk steeds zwaarder werd en hoe de burgerij, schoon mokkend, steeds grooter lasten dragen moest. Wat zag zij daartegenover bij de rijke stedelijke geestelijkheid? Vrijheid van belastingen en van accijnsen in de eerste plaats. In de kloosters — niet het minst tengevolge van dien vrijdom van lasten — bloei van nering, gerugsteund door een vaste opbrengst van vrij belangrijk grondbezit. De tegenstelling was te groot om niet te worden gezien. Eenmaal daarvoor geopend, zagen de oogen steeds duidelijker het systeem van afpersing, waarvan Rome het middenpunt was. De schromelijke wijze waarop de aflaathandel gedreven werd, de verhalen die over de voorname geestelijken de ronde deden, dit alles doofde den laatsten schijn van heiligheid, — die toch al nooit zéér sterk geweest was — waarmede de clerus zich had weten te omgeven. Het woord van zwervende preekers, propagandisten van een nieuw leven, vond een bereiden bodem.

Waar wij vóór 1530 van ketters niet hooren, daar is het maar weinig jaren later een broeinest van afkeer van de geestelijkheid. De Zaan langs vooral, in Alkmaar en noordelijk naar de Niedorpen, wemelt het van aanhangers der nieuwe leer. Van Amsterdam waar hun aantal aanzienlijk was stroomden zij toe.

¹⁾ Zie daarover mijn artikel: Een Noordhollandsche Stad 1500-1540. Bijdr. v. Vad. Gesch. 1910, p. 419.

Dit waren geen volgelingen van LUTHER. Diens leerstellingen mogen in Duitschland ingang gevonden hebben, voor het meer burgerlijke Holland pasten zij niet. De meer humanistisch aangelegde patriciers hadden voorheen reeds aan ZWINGLI den voorkeur gegeven, de nù in beweging gebrachte kleine burgerij: ambachtslieden, neringdoenden, visschers en schippers, wier aantal zoo groot was juist in en om Waterland, hadden radicaler verlangens. Niet slechts een nieuwe leer, maar een nieuw leven was het dat zij behoefden: de stichting van het koninkrijk Gods, waar geen oorlogvoerende regeering den druk der kleinen verzwaarde terwille der grooten, waar geen misdadige geestelijkheid den godsdienst gebruikte als middel om te voldoen aan luiheid, schraapzucht, wellust en slemperij, waar geen wereldsche rijkdom en grootheid zouden zijn en allen slechts kinderen Gods. Misschien zijn het in Duitschland onderwezen prekers geweest, maar het is niet LUTHER, maar THOMAS MÜNZER, wiens leer hen heeft beïnvloed. Het zijn de bij elke middeneeuwsche beweging onder de kleine burgerij weer wakker wordende communistische gedachten en wenschen, die ook door de nieuwlichters in Holland worden aangehangen. De kracht, de invloed van de herdooperij, de verklaring van haar vrij snelle verbreiding in Holland, liggen vooral in haar communistisch en in haar chiliastisch karakter. Men geloofde aan de spoedige komst van het duizendjarig rijk, men achtte zich daarvan de wegbereiders en profeten. Niet weinig werd dit ondersteund door het succes van JAN VAN LEIDEN en de zijnen te Munster. Het nieuwe Sion bevestigde de verwachting. Reeds werd dáár de kern gevormd door de Hollanders. Nu stroomde uit alle deelen van Holland al wat verlangde naar het nieuwe leven, naar Munster; ook om de stad te hulp te komen en te ontzetten. Den 12 April 1534 schreef dan ook de Raad van Holland aan de Landvoogdes, dat er te Haarlem niet minder dan 6 of 7 schepen waren aangehouden met menschen die naar Munster trokken, te Monnikendam, zoo ging het gerucht, hadden met gelijke bestemming wel 32 schepen zee gekozen; daar was dan ook volgens de pastoor tweederde der bevolking geïnfecteerd van „hardoperie”.

Maar ook juist het succes van VAN LEIDEN zette de vervolging tot verdubbelde kracht aan. Zoo men het onder de gezeten burgerij met de leer zoo nauw niet nam, in dit geval juichte men de klopjacht op de wederdoopers toe. De gruwelijk verdichte verhalen, die omtrent de gebeurtenissen te Munster de ronde deden, wekten de gedachten aan een overheersching van het gemeene volk, een overheersching bovendien die aan den bijzonderen eigendom een einde zou maken. De weerlooze troepen van vrouwen en kinderen vergezeld, die op reis togen, vaak, zooals de tocht naar Genemuiden bijv. bewijst, zonder duidelijk plan, slechts trekend naar het beloofde land, teneinde te ontkomen aan den druk en de onrechtvaardigheid tehuis, werden overvallen, nagejaagd en gevangen genomen. Zoo groot

was het aantal der gevangenen, dat Stadhouder en Raden, aan de Landvoogdes schrijven niet te weten wat zij moesten doen: „Wij vinden de sake zeer perplex want te procederen naer bescreven rechten soo hebben alle dese personen verbuert heur lyff: maar die meenichte is zoo grootte ende veel”. Het land zou ontvolkt worden, indien men naar recht zou executeeren.

De val van Munster bracht twijfelmoedigheid. Velen wier verwachting daarop was gebouwd, verloren het vertrouwen in de zaak en dit verklaart dat zoo tallozen hun „dwaligen” weder afzwoeren en slechts weinigen daarvoor willig het martelaarschap aanvaardden. De overigen verspreidden zich in verschillende richtingen. De Batenburgers gordden het zwaard aan en streefden nog steeds naar een wereldsch rijk. Vooral in de eerste jaren toen de vervolging zoo straf werd aanzet, dat de doopers tot wanhoop gedreven wel moesten komen tot verzet, was hun richting de sterkste. ¹⁾ De poging om Amsterdam, waar het getal der doopers zeer groot was (3500 volgens de verklaring van een der hunnen ²⁾ te overrompelen, ging vooral van hen uit; de DAVID JORISTEN meer mystiek aangelegd waren van het min of meer onbesuisd optreden der Batenburgers afkeerig, al hoopten zij eenmaal onder hun DAVID een aardsch rijk te stichten. De volgelingen van MELCHOIR HOFMAN, op wie ten slotte MENNO SIMONS den meest beslissenden invloed kreeg, lieten, hoewel ook hun in den beginne de gedachte aan een aardsch rijk — te Straatsburg — niet vreemd is geweest, deze toch ten slotte varen, de schoone toekomst verplaatsende in het hiernamaals en in de gemeenschap der heiligen. Zich oefenende in goede werken en een godvruchtigen levenswandel, werden zij de stillen in den lande, de brave Menisten, aan wie de communistische gedachten der Munsterschen geheel vreemd waren geworden.

Zoo was ook het verloop der beweging te Alkmaar. Er waren ettelijken die naar Munster trokken; zoo was er JAN DIRCKSZ. een slotenmaker „die met groote menichte van den herdoopers hem vervoerdert hadde buyten lande te reysen”, hij beweerde echter, dat hij niet herdoopt was „maar ginck die reyse an, omme van den anderen gevoet te wesen.” ³⁾ Volstandig bleef echter bijna geen enkel. Wij lezen slechts van „twee vrouwen van Alckmaer,” over wie GERARD VAN

¹⁾ In Jan. '36 schrijft de proc. gen. R. BRUNT aan den Stadhouder HOOGSTRATEN o.a. (R. Archief): „Die tijden zijn zeer pericules, want de doopers nyet wetende wair zij sullen blyffven, worden geheel desperaet, ende en ontsien hem gheen dingen te bestaen, soe dat wy alhier in Hollant nyet en syn zonder periculen van eenige plaetsen ofte steden te verliesen”.

²⁾ JANNETJE THYSER., huisvrouw van PIETER THONISZ. TIMMERMAN „woenachtich tAmsterdam andie Nyeuwen Zijden Arm”, den 23 Jan. 1535 gevangen en ondervraagd, legde een uitvoerige getuigenis af over het gedrag der herdoopers te Amsterdam en voornamelijk van hun leider JAN VAN CAMPEN. Afgedr. n. h. orig. i. h. Kijksarchief in de Navorscher XIV p. 300 v.

³⁾ Crimineele Sententien v.h. Hof van Holland 1524—1538 f. 51 R. Arch.

ASSENDELFT raadsheer in het Hof den 5 Februari 1534 schreef aan den stadhouder HOOGSTRATEN ¹⁾ dat zij „qualick gevoelende van allen den Sacramenten, deser nacht (te 's Gravenhage) waar zij reeds lang gevangen waren ²⁾ in 't heymelick metten zwaerde geexecuteert sijn, en zijn ten uystersten toe gebleeven in sulcker verhartheyt, dattet geen vrucht gedaen en soude hebben, dat te laten geschieden int openbaar”.

De eerste berichten omtrent herdopers dateeren reeds van 1530, toen LAMBERT DIRCKSZ. veroordeeld werd tot boetedoening, omdat hij, ofschoon wel is waar onwetend, herdoopte personen gelogeed had. ³⁾

Het sterkst schijnt ook hier de beweging na 1534 vervolgd te zijn geweest, althans wij vinden na dien tijd tal van veroordeelingen en ook in het keurboek van schepenen allerlei verbodsbepalingen. Zoo een keur kort na 7 Aug. 1534, die, overwegende, „dat zeeckere personen besmet zijnde van de haerdoperie ende andere vermaledide secten nu hier omtrent regnerende hen vervorderen ende pogen al heymelicken ende secretelicken te commen binnen deser stede, soe wel bij nachte als bij daage omme den simpele luyden te verleyden ende te brengen tot haerluyden vermaledide complacentie ende valsche opinie”, waarschuwde „eenen iegelicken, dat nyemant van wat state, condicie ofte qualite hij zij, tsij gheestelicke off waerlicke personen, voirdan hen en vervorderen ende pogen te herbergen in hooren huysen alsulcke besmette personen die van andere opinie ende leeringe zijn contrarie de leeringe ende ordonnantien van de Roomsche Kerke ende onse heylgen christen gelove; sonder eenige regardt te nemen dat zy souden moegen seggen off alligeren, dat zij gheen kennisse en hadden van alsulcke personen”. Den 8 Nov. '36 werd deze keur opnieuw afgekondigd, even als een andere die het niet mededeelen van het verblijf van „besmette personen” aan den schout strafbaar stelde en die in Sept. 1534 voor het eerst gegeven was. In Maart '35 werd bij keur de verplichting opgelegd „der stede waeckers” „bij daege ofte bij nachte” in te laten op hun eerste kloppen, opdat zij kunnen „besien off daer eenige heymelicke scholen en conventiculen gehouden werden daer men dese vermaledide opinien ende leeringen vande haerdoperie ende andere valsche secten souden moegen voirlesen”. Ook deze werd in '36 vernieuwd, terwijl toen tevens de bepaling verscherpt werd dat niemand „hem vervordere eenyge vreemde persoonen huysinge ofte camer te verhuren ofte vercoopen”. „dan sullen eerst ende alvoren de selve persoonen den

¹⁾ Rijksarchief te Brussel.

²⁾ Den 9 Nov. worden zij reeds vermeld in een brief van de Landvoogdes, Memor. Boek v. h. Hof van Holland 1529—1535 f° 202, die de heimelijke executie toestaat overwegende dat het „stantvastich ter doot gaen nyet exemplaer en is noch daerbij geremedieert en wort; ymmers in de plaetse van een die geexecuteert wordt rysen anderen meer ende meer besmet zijnde die gesterct worden doer die animozite van den geexecuteerde” . . .

³⁾ Boomkamp p.72.

scout off den burgemeesteren te kennen geven". Ook de sedert een half jaar gekomenen moest men opgeven. Het aantal gevangennemingen en veroordeelingen neemt dan ook sterk toe, hoewel ook nu nog de meesten hun dwalingen herroepen. Onder hen zijn zekere THOMAS RIEUWERTSZ. RIDDER en CLAES DE LICHT beiden uit Wormer maar nu poorters van Alkmaar, die daar volgelingen waren van DIRCK CROEDE, den man die den pastoor van Wormer het heilig sacrament uit de hand trachtte te nemen, een handeling die een tocht van den bailluw van Kennemerland ten gevolge had, waarbij verscheidene gevangennemingen werden gedaan. FRANS DIRCKSZ. QUINTIJN, eveneens uit Wormer bleef volstandig en werd verbrand ¹⁾, zijn vrouw met eene andere verdronken. Te Amsterdam worden in '36 en '37 Alkmaarders ter dood gebracht. ²⁾ Al deze personen behooren tot de kleine burgerij: wevers, buidelmakers, slotenmakers, smeden, messenmakers en dergelijken, eerst in 1544 vinden wij iemand van hooger stand onder hen: Mr. HENDRIK RUSVARKEN ³⁾ licentiaat in de rechten. Waarschijnlijk was hij een voorganger, maar hij behoort reeds tot de gematigde richting, die omstreeks '40 de overhand kreeg. Van de vroegere preekers of doopers vinden wij omstreeks 1535 een MATTHIJSZ. vermeld, later in Engeland verbrand, ⁴⁾ en FRANS DIRCKSZ. QUINTIJN, wiens vonnis wij reeds mededeelden; van de tijdgenooten van Mr. HENDRIK die onthoofd werd, vermeldt BLAUPOT TEN CATE, JAN CLAESZ. van Alkmaar, evenzeer ten slotte martelaar, die algemeen in Holland in 1544 de geschriften van MENNO SIMONS hielp verspreiden.⁵⁾ Dat de bekende preeker GILLIS VAN AKEN ook in Alkmaar zal hebben gearbeid is wel waarschijnlijk, zeker weten wij echter dat na 1551 een ander, LEENDERT BOUWENS, meermalen in de stad is geweest. Volgens zijn dooplijst, die van een onvermoeide werkzaamheid getuigt, ⁶⁾ doopte hij te Alkmaar 123 personen, en het is wel aan te nemen dat door dit groot getal een gemeente gevormd werd, geheel naar de leer van MENNO.

Doch na ongeveer 1550 vond een andere leer meer en meer ingang, en dat wel ook bij de meer gezeten burgerij. De geleerdheid der humanisten had haar niet bereikt, de ruwheid der eerste preekers, — vaak met niet te beste bedoelingen van de Roomsche kerk afvallige priesters, had haar afgestooten, het communistisch stre-

¹⁾ In een brief van den proc. gen. RENIER BRUNT d.d. 24 Jan. '36 (R. Archief) schrijft deze: Van Leyden gae ick naer Alckmaer, dair oick beroerte geweest is, mits zij gewaerschuwt waeren dat d'Anabaptisten hemluyden wilden overvallen, ende doende ondersoeck in de suspecte huysen, hebben dair... zes personen gevangen, onder de welken een genoemt FRANS QUINTYN, es geweest de principaelste dooper int quartier van Wormer." —

²⁾ BOOMKAMP a. w. p. 86, 92 e. a.

³⁾ BOOMKAMP a. w. p. p. 98; in een brief van den Raad v. Holland aan de Landvoogdes d.d. 9 Jan. 1544 (R. Archief) wordt hij BORVARKEN genoemd.

⁴⁾ Ber. Hist. Genootsch. IV² p. 142-143. ⁵⁾ BL. T. C. Gesch. der Doopsgezinden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland I p. 20. ⁶⁾ B. T. C., t. a. p. p. 24. Hij doopte in 41 plaatsen 2097 personen.

ven der herdoopers kon haar zeker allerm minst bekoren — en ook al verdween dit uit het program der menisten, deze bleven toch voor het grootste deel hun aanhangers onder de kleine burgers tellen — maar toch kwam ten slotte ook bij de gezeten burgerij de afkeer van het Roomsche systeem.

Het is een zeer eigenaardig verschijnsel dat zich hierbij voordoet. De tegenstelling namelijk tusschen het nieuwe protestantisme in Holland en dat in de Zuid-Nederlandsche gewesten. Een verschijnsel dat opzichzelf waard is te worden verklaard, omdat zulk een verklaring op dieperliggende bewegende krachten moet wijzen, maar dat nog te meer onze belangstelling vraagt. omdat de meest volkomen uiting eraan gegeven is door uit Alkmaar voortgekomen mannen, CORNELIS COOLTUIJN eerst en zijn leerlingen, met JAN ARENTSZ. vooraan, daarna.

FRUIN, in een artikel, dat het opheffen dier tegenstelling behandelt ¹⁾ verklaart haar niet nader dan door te wijzen op het feit, dat waar de Zuidelijke Nederlanden van Frankrijk uit werden gewonnen voor de reformatie en dus in de eerste plaats de hugenootsche, streng Calvinistische prediking hoorden, de noordelijke provinciën onder den invloed van uit het Oosten gekomen, luthersch getinte hervormers kwamen. Dat dus vanzelf het „lutheren” daar eer ingang vond dan de onstuimiger en scherper leer van Calvijn.

Hiervoor is zeker zeer veel te zeggen, en zonder twijfel ligt hier een factor, wiens werking van beteekenis is geweest. Maar toch wil het mij voorkomen, dat alles niet is verklaard. Waarom konden de duitsche preekers het tegenover de Calvinisten in het Zuiden niet uithouden ²⁾, waarom hadden de enkele Calvinisten in het noorden vooreerst zoo weinig succes ³⁾. Waarom bleef er tusschen de „preciesen” en de „rekkelijken”, zooals FRUIN hen in navolging van het toenmalig taalgebruik noemt, zulk een hardnekkige tegenstelling, ook toen de Calvinisten alle moeite in het werk stelden om de anderen te overtuigen?

Aan dit verschil in levensopvatting moet toch nog wel iets meer ten grondslag liggen. Een verschil in de menschen, een verschil dat dan ten slotte in hun sociale omgeving zijn verklaring vindt.

Welk een geheel ander aspect hadden Vlaanderen en Brabant dan Holland, Antwerpen, de hoofdzetel der preciesen; dan Amsterdam waar JAN ARENTSZ. predikant was. Ginds de grootkapitalistisch ontwikkelde wereldhandel, de speculaties in specerijen en koper, en niet het minst in geld. Hier nog de oude, wel uitgebreide, wel heel Europa bevarende, maar toch nog steeds ouderwetsche, solide, zuivere

¹⁾ De voorbereiding in de ballingschap van de Gereformeerde Kerk van Holland. Verzam. Geschr., II p. 235.

²⁾ O.a. ANTONIUS BELLERIVE, ADRIAEN VAN HAEMSTEDÉ, PIETER DE ZUTTERE.

³⁾ MENZO POPPIUS, CAROLUS GALLUS, FEITO RUARDI, bijv.

*waren*handel zonder monopolies, zonder speculatie. Ginds een in de steden sterk ontwikkelde nijverheid met een uitgebreid en rumoerig stedelijk proletariaat; Hier een wel is waar, aanzienlijke maar toch op kleiner schaal gedreven industrie, zonder wereldbeteekenis, ook zonder groote werkplaatsen, zonder dus ook een proletariaat, dat een macht kon zijn. ¹⁾ Ginds een democratische ontwikkeling, hier nog een zeer krachtig patriciaat.

De handel verdraagt zich niet met streng, onverdraagzaam dogmatisme. Hij brengt de noodzakelijke omgang met velen van andere geloofsovertuiging, bij welchen omgang allereerst en uitsluitend naar andere qualiteiten dan die van het geloof werd gezien. Ja zelfs zien wij de verdraagzaamheid tegenover anderen groeien tot verdraagzaamheid tegenover de eigen overtuiging en worden tot libertinisme. Libertijnen waren de grootkapitalisten en handelaars in Antwerpen en Brabant zeker ook, maar niet zij — vreemdelingen voor het overgrootste deel ²⁾ — vormden de kern der hervormden. De nieuwe leer vond haar aanhang allereerst onder de kleinere burgers en het proletariaat. Had de druk en de armoede de Noord-Nederlandsche volkskinderen vatbaar gemaakt voor een dweepend en vruchteloos communisme, de voorspoed en hooger ontwikkeling van het zuiden, waar de democratie reeds meester was, had een dergelijk buiten de perken treden niet noodig, daar had men tegenover het bestaand gezag geen andere eisch dan vrijheid van denken. Die eisch alleen leidt niet tot communisme, het democratisch opgezet en fel tegen Rome's weelde en uitbuiting stelling kiezend calvinisme, bevredigde de behoefte volkomen.

Anders in het Noorden, in Holland; daar was de hervorming van kleine burgerij en onontwikkeld proletariaat gedragen door de herdooperij; met een dweepende felheid, die de verdraagzame kooplieden ook reeds daarom tegen de borst moest stuiten. Maar de vervolgingen deden het hun evenzeer: wij weten hoe een machtige partij in de Amsterdamsche regeering deze sterk heeft tegengehouden, althans tegengewerkt. De invoering der verscherpte plakaten, dat van 22 September 1540 maar vooral dat van 29 April 1550, waarin voor het eerst de inquisitie, zij het ook nog slechts bedektelijk, werd vermeld, toonde wat van de katholieke kerk te wachten was, wat ook van den Keizer, dien men voorheen voor min of meer libertijnsch had gehouden, ³⁾ viel te duchten als de politiek in het spel kwam. In plaats van de

¹⁾ Behalve in de eenige industrieel ontwikkelde stad: Leiden.

²⁾ Bij de behandeling van den handel te Antwerpen zegt bijv. EHRENBURG (Zeitalter der Fugger II p. 5) dat deze voornamelijk gedreven werd door buitenlanders: „de Antwerpsche inboorlingen komen daarbij pas in de tweede plaats in aanmerking: zij dreven, zooals reeds in 1525 een Venetiaansch Gezant terecht opmerkte, voor eigen rekening betrekkelijk weinig zaken; zij waren meer makelaars, huis- en opslagruimten-verhuurders, commissionairs, bankiers later enz.” Hetzelfde was in Brugge het geval.

³⁾ „Lieve Zuster”, zoo moet tijdens den Rijksdag te Augsburg (1530) de Keizer tot zijn met de evangelischen sympathiseerende zuster MARIA (de latere landvoogdes der Nederlanden) hebben gezegd,

nieuwe leer te stuiten, wekten deze maatregelen, wier gevaar voor de handelsontwikkeling trouwens niet denkbeeldig was, ¹⁾ de wel niet uitgesproken, maar toch groeiende sympathie voor haar onder de koopmansstand der Hollandsche steden. In tegenstelling met het zuiden — daar genoot de wereldhandel van gunstige uitzonderingen der plakkaten ²⁾ en behoefde zich dus niet bijzonder druk te maken — waar de beweging gedragen werd door de democratie, waren het in het noorden breede kringen van welgestelden, die binnen haar bereik waren getrokken. Economisch belang, binnenkort politiek belang evenzeer, ³⁾ dreef de burgerij naar de hervormd-gezinden; haar sterk handelselement weerde uit die hervormde overtuiging het streng en onverdraagzaam dogmatisme.

De mannen die, in het geestelijke, deze gevoelens onder woorden brengen, zijn de meer libertijnsch gezinde, onder ERASMUS' invloed gekomen leeraren der latijnsche scholen of onder den duitschen invloed van de kerk meer en meer afwijkende priesters, later van deze beiden de leerlingen.

Onder die priesters was een der voornaamsten de man dien wij hier voor reeds noemden: CORNELIS CORNELISZ. COOLTUYN, volgens de overlevering pastoor der Alkmaarsche parochiekerk, en daarom voor ons dubbel belangwekkend. Bij hem en zijn leerlingen de ontwikkeling nagaande, volgen wij dus die van Alkmaar maar ook tevens die van heel Holland.

Sedert ongeveer 1545 ⁴⁾ was te Alkmaar als pastoor werkzaam LAURENS JACOBSZ. ZAS, dien COOLTUYN noemt „myn seer gheleerde meyster, der Ghe-meente vroomer Dienaer, ende Christen Predicant”, ⁵⁾ een man dus die zeker den hervormden goed gezind was. Het is waarschijnlijk, dat zijn humanistischen om-

volgens JOHANNES AGRICOLA „toen ik aan de regeering kwam, klaagde men mij, dat deze lieden (de evangelischen) erger dan de duivel gevreesd moesten worden. Doch de bisschop van Sevilla heeft mij geraden, geen tyrannie uit te oefenen, maar nauwkeurig te onderzoeken of die leer in strijd was met de artikelen van ons geloof. Dien raad vond ik goed en ik leerde inzien, dat deze lieden geen duivelsche gezindheid hebben..... en hun leer niet strijdt met de 12 artikelen des geloofs, maar dingen betreft waarover de geleerden moeten beslissen. Ware hun leer in strijd met de 12 artikelen, ik zou er met de scherpte des zwaards mij tegen verzetten.” Aangeh. bij SEPP, Bibliografische Mededeelingen, p. 140.

¹⁾ Zie o. a. Fruin Verspr. Geschr. I p. 305/306.

²⁾ Fruin t. a. p. p. 305.

³⁾ Ook in den zin van steeds grooter vrees voor KARELS financieele maatregelen: zijn enorme geldnood dreef KAREL tot het te baat nemen van middelen — ook onder den invloed van den onbetrouwbaren ERASSO — die hij in zijn eerste regeeringsjaren versmaadde en die braken met zijn vroeger beginsel om zijn verschillende staten te ontzien. Nu, vooral na 1542 en nog sterker na 1552 werden de Nederlanden tot steeds grooter offers gedwongen. Zie bijv. R. EHRENBURG. Zeitalter der Fugger II, p. 149.

⁴⁾ Hij werd tenminste in dat jaar lid van het Papengild. Zie mijn: Nog iets over het P. gild. Bijdr. Bisd. Haarlem jrg. 1905 p. 262.

⁵⁾ In de voorrede van zijn „Euangeli der Armen”.

gang op COOLTUYN van veel invloed is geweest, ook dat deze omgang gedeeld werd door de ontwikkelde jonge Alkmaarders, zooals de vier broeders van FOREEST: 1) PIETER, de bekende medicus, NANNING, de latere pensionaris, DIRK, thesaurier, en JACOB, later eerste secretaris van Gecommitteerde Raden; GERRIT, ADRIAEN en CORNELIS VAN DE NIEUBURG, misschien ook de rector der Latijnsche school mr. LAURENS JACOBZ. VLIMMIUS, van wien wij kunnen vermoeden, dat hij niet zuiver in de leer was, 2) en anderen als PHILIPS CORNELISZ. BOOM, ADRIAEN en CORNELIS RABBI en FLORIS VAN TEYLINGEN; was de toen 45-jarige apotheker ADRIAEN DOEDES, die voorheen overal gezworven had en later ijverig hervormde zou zijn, toenmaals ook onder de vrienden van ZAS? Het is, daar hij ook kerkmeester was, zeer waarschijnlijk, temeer daar wy weten dat hij in de Choorstraat, dus vlak bij de kerk, en slechts eenige huizen verwijderd van de Foreesten woonde.

In dezen kring is het waarschijnlijk dat COOLTUYN, die omstreeks 1551 een betrekking aan de kerk zijner vaderstad te vervullen kreeg, verkeerde. De leerstellingen der hervormden leerde hij er kennen en bespreken met gezeten burgers en hun zoons, die aan den invloed der humanistische studiën niet waren ontkomen. Ging het met de bibliotheek van pastoor ZAS als met dien van den in 1559 in de stad gekomen pater van een der begijnhoven, MAERTEN FORMERIUS, dan vond men er wel iets van CALVIJN en meer van LUTHER, maar toch in hoofdzaak de werken van ZWINGLI, BULLINGER, BRENTIUS, MULCULUS en in de landstaal, der Leecken Wechwyser van VELUANUS en Gulden arck van SEBASTIAEN VRANCK. Temeer daar COOLTUYNs geschriftje: *dat Euangelie der Armen* veel meer naar den geest van ZWINGLI is, dan naar dien van een der andere reformatoren.

De uitwerking die dit alles, lectuur maar nog meer gesprekken, op de vorming van COOLTUYNs geest had, bleek toen hij omstreeks 1554 pastoor werd te Enkhuizen. Was hij te voren met het stedelijk patriciaat in aanraking geweest, hier trof hij buitendien de ware vertegenwoordigers van den echt Hollandschen handel, en bij deze sympathie voor de gemoedelijk-oprechte en verdraagzame wijze, die hij volgde bij zijn predicatie.

Hij predikte er, „met vroemer ghemoede” zooals hij ook te Alkmaar gedaan had, „soe veel onse Babylonische gevanckenisse conde eenichsins verdraghen met des Euangelys reyne leere”, maar had men van goedroomsche zijde, zoolang hij

1) Dat C. met hen zeer bevriend was, blijkt uit zijn later huwelijk met hun zuster GEERTRUID.

2) Tenminste, ofschoon hij tot zijn dood in '62 in de stad bleef wonen, werd hij in begin '59 als rector vervangen door Mr. NICOLAAS VORSTIUS, wien o. a. werd aanbevolen: dat hij „met zijn meesters sinceer (zoude) weesen ende geen boecken zal lesen daer quaet in gelegen is, oft daer die scoliers door gecorrumpeert soudén moegen wordden, ende neerstich toezien datter geen quaede ketterie in die jongens geplánt en worde, hetzy in Leeringe, manieren ofté leven.” Had men die ondervinding bij VLIMMIUS zijn voorganger opgedaan? Zie mijn *Gesch. der Lat. School te Alkmaar* I p. 143.

te Alkmaar was zich tot vriendschappelijke correspondentie bepaald, om hem op den rechten weg terug te brengen, ¹⁾ nu hij als hoofd der Enkhuizensche gemeente, en met nog meer vrijmoedigheid omdat hij wist dat deze hem steunde, voortging „valschelicken te predicken” afkeerig „van de heylliginge des Paeus, van den Misse, van der hyllighen dienst: ende ander Institutien der hyllighen kercke”, werd hij aangeklaagd bij en gedaagd voor RUARDUS TAPPER. Hij gaf aan de dagvaarding gehoor, niet echter zonder dat „etlicke vrome Burgheeren” hem verzelschapten. Dit was zijn behoud, want ofschoon het onderzoek ongunstig voor COOLTUYN uitviel, werd de rechtszaak „gesuspendeert” op voorbede van die burgers bij den inquisiteur TAPPER, Enkhuizer van geboorte. Men beval hem zich voor „relaps” te hoeden, en deed nog eens een poging om hem tot terugkeer te bewegen, nu met de belofte: „ist dat ghy U draecht als een catholiek man, ghy sult groot gheacht worden, ghy sult goede daghen hebben, ick wil U binnen corte tijden helpen an een kerck van honderdt golden cronen”.

Te Enkhuizen teruggekeerd ging hij eerst op dezelfde wijze voort, doch na nog een vermaning te hebben ontvangen, staakte hij de predicatie en beperkte hij zich tot zieken- en armenbezoek, wat echter een nieuwe indaging, nu door SONNIUS, niet kon voorkomen.

De gemeente wilde hem echter niet laten gaan en trachtte hem te overreden toch maar „dat Vaghevuyr te prediceeren, die menschen te vermanen tot Mariam an te roepen ende ander Hillighen te dienen”, die men beschouwde als „cleyne dinghen”, opdat zij het „groote proffijt” van zijn sermoenen zoude kunnen behouden ²⁾.

Daarvoor was COOLTUYN echter niet te vinden en hij keerde tot Alkmaar terug waar hij een zgn. bijschool oprichtte, „een Private Institucy der Kynderen”, „valediceerende ende verworpemde den gantschen onsuyveren paeuschelicken Tempeldienst”, slechts nu en dan „verlichte” hij de predikanten „in noode van een Sermoen”. Temeer echter heeft hij zich op de verbreiding der evangelische leer toegelegd. Het zal in die dagen geweest zijn, dat AELBERT GERRITZ de mandemaker en zijn beide gezellen JAN ARENTSZ en PIETER CORNELISZ door zijn dagelijkschen omgang ³⁾ tot ijverige voorstanders der hervorming geworden de prediking in de conventiculen zijn gaan waarnemen.

¹⁾ „Soe quam my die eene Brief voer, die ander nae van MARTINO DONCANO, doer syn Discipel NICOLAO HEYNESIO, dat ick van mynen nieuwe leeringhe solde afholden”. Voorrede van d. Evangeli d. A.

²⁾ Een en ander bewijst en voor de verdraagzaamheid der evangelisch-gezinden en voor de wel-sprekendheid van COOLTUYNs predicaties; ook de zachte wijze waarop men van de zijde der inquisitie tegen hem optrad toont aan, dat men den invloedrijken man liever niet verstiet.

³⁾ Woonden zij *misschien* naast elkaar? In een „Quohier van de huysen” woont één der twee personen die den naam AELB. GERRITZ dragen op de korte Nieuwesloot, terwijl het perceel naast het zijne onbewoond is, verlaten door C. *misschien*?

Het wordt bij dit alles zéér onwaarschijnlijk, dat de overlevering juist zou wezen, dat COOLTUYN na den dood van LAURENS ZAS (najaar 1557) pastoor geworden is der parochiekerk. Hij zegt zelf in de meermalen aangehaalde voorrede dat hij in ZAS' plaats „vercoren” is, maar dat zijn „openbare dienste seer cort is geweest, namelick van twee weecken met twee Sermonen”. Toen kwam er van den bisschoppelijken vicaris een verbod van predicatie. Zeer begrijpelijk als wij zien dat de nieuwe pastoor: „in langhe gheen Misse ghedaen hadde” en dat hij zich „gantschelicken niet wilde vermenghen in haer Missen, Vesperen, Vigilien, Loven, Sacramentschendelicke ommegangen, omdat (hij) die gruwelicke Afgodtdiensten niet soude schijnen te consenteren en (zijn) naesten alsoe schandaliseeren”. Dit had de abt¹⁾ van Egmond, die de Alkm. pastoors benoemde, kunnen weten en een benoeming doen, die na 14 dagen weer moest ingetrokken worden, daarvoor had, ook ondanks zijn bijnaam „droncken Claesje”, NICOLAAS VAN NIEUWLAND zijn zinnen toch wel te goed bij elkaar. Waarschijnlijker dan dat hij pastoor zou zijn geweest komt het ons voor, dat na den dood van ZAS, COOLTUIJN de oudste priester was, de beste redenaar tevens en door de gemeente, misschien zelfs door de overige priesters of de meerderheid van hen — uit het feit dat enkelen hem nu en dan hadden laten preeken, kunnen wij immers afleiden, dat zij ook niet geheel zuiver waren, — was verkoren tot waarneming der vacature, en dat de bisschop, zoodra hij dit vernam, tegenbevel heeft gegeven. Dit verbande hem „gantsch uyt haer Tempel”, en maakte dat hij zich nu geheel en al wijden ging aan de prediking der hervorming *buiten* de kerk. En niet zonder succes „want veel eenvoudige menschen soe binnen soe oock buyten Alckmaer door (zijn) exempel ghecoomen sijn niet alleen tot neerstighe anmerckinge ende examinacy der saecken, maer oock mede tot verworpinghe der bekende Afgoderijen”.

Zoo breidde zich de evangelische overtuiging steeds verder uit, ook al moest men spoedig den invloedrijken leeraar verliezen, die bedreigd met oplichting en gevangenneming heimelijk wist te ontkomen. In 1559²⁾ was hij reeds te Embden, waar hij zijn Evangelie der Armen uitgaf. Waarschijnlijk is hij nog te Alkmaar gehuwd met GEERTRUYD VAN FOREEST, een zuster van de hiervóór reeds genoemde broeders. Zij overleed, met haar kind echter reeds in 1560 te Embden aan de pest. COOLTUYN bleef daar leeraar tot zijn dood in 1567, met belangstelling de beweging in Holland volgende, die hij door uitzending van leeraars steunde.

Een paar flinke krachten had hij te Alkmaar achter gelaten: JAN ARENTSZ vooral, een man van goede talenten als volksredenaar, kon er COOLTUYN'S werk

¹⁾ De Abt van Egmond had van ouds de benoeming van den Alkm. pastoor.

²⁾ Niet, zooals FRUIN zegt, reeds in 1553; den 7 Febr. 1559 werden zijn goederen verbeurd verklaard.

met succes voortzetten. ALBERT GERRITZ en PIETER CORNELISZ volgden zijn voorbeeld, en zij bepaalden zich daarbij niet tot Alkmaar alleen.

Wij kunnen, het is voor ons doel ook niet noodig, hier niet in bijzonderheden treden over de toeneming van het getal der afvalligen in de steden en ook op het platte land van Noord-Holland. De jaren 1560 tot '66 vormen een tijdperk van ijverige propaganda. In de steden kwam het ook tot vorming van geregelde gemeenten; in de dorpen op het platte land zal dit meestal nog niet zoo zijn geweest. De aanhang was daarvoor te weinig talrijk. Trouwens de hervormingsbeweging was in de eerste plaats een stedelijke, en slechts die dorpen die aan water gelegen waren, waar een voortdurend verkeer met anderen mogelijk was, zooals aan de Zaan en in Waterland, werden besmet. Voor het binnenland, om het zoo te noemen, hing het voor een groot deel van de gezindheid van den pastoor af. Was die minder rechtzinnig — zooals die te Nieuwe Niedorp bijvoorbeeld en te Schoorl, te Warmenhuizen en Sint Maarten (waar SASKERIDES en N. SCHELTJUS arbeidden) — dan volgde de gemeente geleidelijk, zoo geleidelijk dat van een nieuwe geloofsbelijdenis eigenlijk geen sprake was en ook niet van een nieuwe gemeente. Bleef de pastoor ijverig zijn kudde bewaken, dan had de ketterij er geen ingang — zooals bijvoorbeeld in vele dorpen aan den duinkant, zooals evenzoo in het vlak bij Alkmaar gelegen Oudorp, waar ANDRIES NERDENUS streng geloovig bleef. De conservatieve bouw- en veeboeren hadden met het nieuwe niet op. Zij konden er niet anders voor gevonden worden, dan zonder dat zij het zelf bemerkten.

Maar anders was het, zooals gezegd, in de streken waar visscherij, schipperij, en tuinbouw met groentenhandel, niet slechts het contact met anderen brachten, maar ook de belemmering deden vreezen voor het handelsverkeer en waar de druk der hooge opbrengsten ontstemming teweegbracht. In verhouding toch is in dit soort dorpen het percentage der mindergegoeden veel hooger.

Zoo waren vooral de dorpen tusschen Hoorn en Enkhuizen en die in Waterland hervormd gezind, wat wij te eerder begrijpen omdat hier bovendien nog zeer veel overgebleven was van de wederdoopersche aanhang van een tiental jaren vroeger.

De stedelijke regeering van Alkmaar bleek, zooals dat met die der meeste, steden het geval was, na de invoering der inquisitie niet zeer geneigd, tot het vervolgen der ketteren. ADRIAAN DOEDES, CORNELIS JANSZ. VAN DE NIEUBURG, CORNELIS HENDRIKSZ RABBI, die wij reeds noemden als hervormdgezinden, waren leden der vroedschap of van het college van schepenen. Van enkele andere regeeringspersonen: JACOB DIRCKSZ WIJNKOOPER, CLAES HARCKSZ VAN HOUTEN, BAART SIJMONSZ BROUWER, WILLEM VAN SONNEVELT, WILLEM ANTHONISZ SONCK, GARBRANT CORNELISZ RUYCH, THOMAS BARTELMIESZ vinden wij in

de presentielijsten aangeteckend, dat zij geregeld de verplichte bijwoning der processies verzuimen; later ook weigeren in de schepen-vergadering te komen daar hun het vonnissen van ketters tegen de borst stiet. Verscheidenen van hen hadden dan ook, al waren zij zelf misschien nog katholiek, verwanten van nieuwe gezindheid.

De schout, de man op wien het in deze dingen aan kwam, was vóór 1562 ADRIAAN NANNINGSZ, moeders-broeder ws. van de kettersche FOREESTEN, en na dat jaar BARTHOLOMEUS VAN TEYLINGEN, neef van de reeds genoemde NIEUBURGEN — van wie één, GERRIT¹⁾, bij 't aanvaarden van 't schoutambt zijn borg was — wiens geringe activiteit bij zijn optreden in de dagen van den beeldenstorm duidelijk getuigenis aflegt van zijn der hervorming niet kwade gezindheid.

Bij al de voorgaande, in de tijdsomstandigheden gelegen, redenen, wier invloed bewust werd gevoeld, bestonden er evenzeer dieper gelegene, waarvan de werking meer onbewust werd ondergaan. Hoezeer de kleine burgerij reeds na 1530—34 tot verzet werd gedreven, en hoe dat juist in een stadje van Alkmaars sociale verhoudingen sterk moest worden ondervonden en gevoeld, heb ik hiervoor trachten aannemelijk te maken. Dat deze zich in hoofdzaak moest uiten in herdooperschen geest bracht ik in verband met den zwaren druk, waaronder vooral de kleine burgerij zuchtte, met de daaruit voortvloeiende tegen alle regeering gerichte anarchistische neigingen, verzinnelijkt tot de oude, in de middeleeuwen nooit verdwenen, chiliastische verwachtingen. Dat daarna de meer gegoede burgerij zich voelde aangetrokken tot de leerstellingen der hervormers, is echter nog niet voldoende verklaard uit de door ons geschetste tijdsomstandigheden. Afkeer van de inquisitie, behoefte aan verdraagzaamheid voor de ontwikkeling van den handel met vreemde kooplieden — die anders uit vrees de Hollandsche steden zouden mijden — dit alles verdroeg zich met een gematigd katholicisme. Er is trouwens langen tijd ook niet anders gewenscht. Vanwaar nu de omkeering, vanwaar de scherpere stellingneming door steun te verleen aan de hervormden?

Wij moeten hierbij het oog vestigen op de plaats die de Katholieke Kerk innam in de sociale verhoudingen, op de tegenstelling die haar belangen, en de belangen harer vertegenwoordigers, vormden tot die van de gezeten burgerij.

Elders heb ik uitvoeriger op drie der mijns inziens hierbij belangrijkste factoren de aandacht gevestigd; ²⁾ op het geestelijk grondbezit, de kloosterindustrie, daardoor zooveel gemakkelijker te bedrijven, en de vrijheid van lasten en accijnsen, die ook deze laatste vooral ten goede kwam. Een statistisch overzicht wettigde de conclusie dat $\frac{2}{3}$ van het grondbezit, dat is van den in die dagen maat-

¹⁾ Dezelfde die later, in '66, de predikanten in zijn huis ontving en liet prediken in zijn „hof.”

²⁾ Zie mijn: „Het Geestelijk Grondbezit en de Steden van Hollands Noorderkwartier in de 16de eeuw” in „Twintigste Eeuw” jg. 1904, blz. 204.

schappelijk meest zekeren rijkdom, in handen van geestelijke stichtingen was, dat de opbrengst daarvan, indien door de burgerij hetzij direct, hetzij indirect, genoten, in de behoefte aan bedrijfskapitaal voor een deel zou voorzien. De proef op de som nemende wees ik aan, hoe dan ook die opbrengst later aan de stad gebracht, in het belang van de nering- en handeldrijvende burgerij werd besteed, hetzij in den vorm van subsidies, hetzij in dien van algemeene verlichting der stadslasten.

De positie van de kerk als machtigste grondbezitter, was dus in strijd met de belangen der burgerij. Haar het grondbezit ontnemen was niet anders mogelijk dan door haar-zelf aan te vallen. Zonder dat was het ook ondoenlijk aan de afpersingspraktijken en wat dies meer zij der geestelijken paal en perk te stellen. Uit alles werd munt geslagen: aflat, reliquien, mirakelen, gewijde plaatsen, het waren slechts middelen tot afzetterij. Van de wieg tot in het graf moest de zielsrust gekocht worden met groot of klein geld, te verstrekken aan personen die er vaak alles behalve heilig van leefden. ERASMUS heeft er in een van zijn dialogen ¹⁾ een vermakelijk beeld van opgehangen, hoe men den eenen heilig vóór, den ander nà te bezoeken heeft voor zijn gezondheid en hoe overal een mystagogus, door HOOGSTRATEN niet kwalijk, ofschoon dan letterlijk minder juist, als „Kaspaap” vertaald, gereed stond de verschuldigde penningen te ontvangen. Dit „dure” geloof sloot niet met de rekening van den koopman: „het moderne economische type” zegt een schrijver over de Engelsche reformatie ²⁾ „dankte het mirakel af omdat het mirakel te kostbaar was en het bovendien onzeker bleef of men iets voor zijn geld kreeg. Maar het middeleeuwsch geloof was gebaseerd op het mirakel, en verscheidene betalingen voor de bovennatuurlijke diensten der geestelijken waren verplicht; bovendien geschenken ter verzoening voor zonden pompten de spaarpotten leeg, en de „economist” zocht bij instinct goedkooper wijze van genadeverwerving”. „Toen de handelsman den enthousiast verving ontwikkelde zich een dogma, waarbij geestelijke angst, die niets kost, in de plaats kwam voor het offer, dat effect had in verhouding tot zijn geldswaarde. Dit dogma was de *rechtvaardiging door het geloof*, de hoeksteen van het protestantisme”.

Wij mogen een dergelijke uitlating te sterk vinden en evenzoo oordeelen over die bekende van F. MEHRING ³⁾: „Calvijns voornaamste leerstuk over de predestinatie en dat van LUTHER over de rechtvaardiging alleen door het geloof, weerspiegelen beide den indruk van het feit, dat de kapitalistische productiewijze alle overgeleverde verhoudingen omverwerpt, ondergraaft en onderst boven keert: niet van 'smenschen handelingen is zijn lot afhankelijk, maar van Gods, voor menschen

¹⁾ Peregrinatio religionis ergo.

²⁾ BROOKS ADAMS: The Law of Civilization and Decay; 1895 p. 150.

³⁾ FR. MEHRING: GUSTAV ADOLF; 1894, p. 10.

onnaspeurbaar, raadsbesluit. Doch Calvijns leer is historisch vrij wat meer ontwikkeld. Zijn uitverkiezing uit genade laat den mensch in het geheel geen keuze". — Maar een grond van waarheid ligt daarin toch wel. Inderdaad, de nieuwe manier van maatschappelijke voortbrenging kwam niet alleen in botsing met de instellingen der feodaliteit en de in die feodaliteit gegronde katholieke kerk en priesterhierarchie, maar in den strijd tegen deze ontwikkelden zich nieuwe leuzen, nieuwe eischen van moraal en levensleer, die de richtlijnen werden voor het geestesleven, van hen die in den economischen strijd de overwinning hadden behaald. Het individualisme, geboren uit de concurrentie in handel en nijverheid — de algemeene grondkaraktertrek van de kapitalistische periode, tegenover het communisme der feodaliteit, der kerk, der gilden — verdroeg zich niet meer met de rechtvaardiging door de kerk, maar werd zijn eigen middelaar. Is het zoo vreemd, dat, waar men de prediking van den eisch tot „goede werken" in dienst had gezien van afpersing en gewone buidelsnijderij, de lust het hiervoor bestede te besparen, onbewust medewerkte in gelijke richting? Is het zoo vreemd, dat, hoe meer de maatschappelijke voortbrenging kapitalistisch werd, dat wil zeggen: hoe meer aan hen die daarin een vooraanstaande en voordeelige plaats wilden bekleeden, de eisch gesteld werd van de beschikking te hebben over voldoende productiemiddelen, geld- of goederenkapitaal, en hoe meer zich dus de klassenscheiding verscherpte door hier kapitaalbezitters, gelukkigen wien de weg openstond, en ginds ongelukkigen zonder kans van mededoen, want zonder middelen, te scheppen, des te sterker ook het fatalisme der voorbeschikking in het geestelijk leven is terug te vinden? Wie opkwam uit de klasse der kleinburgers, of uit die der nog minderbedeelden, kon niet dan door het toeval van buitengemeen geluk slagen, voor de anderen bleef de kring voor immer afgesloten, waarin zij zich moesten bewegen. Zoo de leer der voorbeschikking daaraan is ontleend, dan is de beteekenis, die zij voor het Calvinisme gekregen heeft, toch vooral te danken aan de tegenstelling tot *wereldsche* uitverkiezing, die ze mogelijk maakt: voor de niet naar de wereld uitverkorenen bood zij de kans op een uitverkiezing in het geestelijke, en een rijk genieten hiernamaals. De ontbering hier beneden zou later ruimschoots worden vergoed. De berusting in wereldsche ongelijkheid is nimmer zoo volkomen geweest als onder de alleenheerschappij van dergelijk calvinisme.

Maar dit is niet de schuld der hervorming. Zij moge de eer hebben van in de sterkst ontwikkelde landen een zoo straffe onderworpenheid in het leven te hebben geroepen, het einde van het levenslustig katholicisme, van den tijd der goedmoedige paters en een volk van jolijt, was ook daar in de katholieke landen. Wij staan ook daar op den overgang naar den nieuwen tijd en vinden ook daar de overwinning van het kapitalisme over het feodalisme. Bewonderenswaardig is de wijze waarop de katholieke kerk zijn terugtocht voor het kapitalisme heeft gedekt.

De uitersten van afval, waar ook het uiterste van ontwikkeling was bereikt, mocht het niet terug winnen, maar niet zuidelijker dan den Moerdijk heeft het neo-catholicisme, de nieuwe kerk met de Jezuïten geen handbreed grond verloren, en daar benoorden zou het zelf eerlang weer veel schade inhalen. Het aanpassingsvermogen van Rome leerde het in de nieuwe maatschappij ook den nieuwen weg te gaan. LOYOLA is groofter genie, niet slechts dan LUTHER, maar ook dan CALVIJN. Hij redde voor de nieuwe maatschappij niet slechts als deze het *geloof*, maar ook de *kerk* en de priesters. De Calvinistische priesters loopen dagelijks het gevaar terzijde te worden gezet door den leek ¹⁾, omdat zij niet zijn kunnen middelaar tusschen God en de Gemeente, de Katholieke priesters hebben dat niet te vreezen, LOYOLA heeft hun bestaan gered. Maar daarvoor waren zedelijke verbetering der geestelijkheid en tal van andere maatregelen noodzakelijk. Reeds het Trentsche Concilie effende daarvoor den weg.

Feodalisme en kapitalisme, ziehier de twee machten wier botsing de zestiende eeuw vulde met haar gedruisch. Het feodalisme vast verknocht met de feodale katholieke Kerk, het kapitalisme derhalve ook tegen deze of haar feodaal karakter gericht. Temeer waar het gansche gedachten- en geestesleven tot dien door de Kerk was geleid en bestuurd. Zoozeer was het middeneeuwsch leven gedrenkt in het Katholicisme, dat het nieuwe leven zijn baan niet breken kon dan onder godsdienstige leuzen. Als men het goed recht van den handel en der geldrente bijvoorbeeld verdedigen kwam tegen de oud-kerkvaderlijke leer, dan deed men dat niet op economische gronden, maar trachtte aan te toonen, dat de Bijbel het niet verbood. Zoo moesten zij, die het scherpst gekant waren tegen het feodalisme dat hun beweging belemmerde, ook de scherpst geformuleerde anti-katholieke leuzen aanheffen: de Calvinistische.

Nog een voordeel had het Calvinisme boven het Lutheranisme. Het drong tot organisatie; burgerlijk democratisch — karakter der republiek waar het ontstond — stelde het de Gemeente voorop. Deze droeg de beweging. Bij het Lutheranisme was het de Overheid en de door deze gestelde leeraren. Als strijdbare en als revolutionaire macht was de Gemeente sterker en vooral volhardender. Zij vormde de Gideonsbende, waarmede de overwinning zeker was. Ook zij, wien haar leuzen tegen de borst stuitten, aanvaardden haar leiding.

¹⁾ „Mit der Einfalt der Taube begabt wird das Volk allein dem Evangelium glauben und je weniger es erfüllt ist mit dem Bodensatz menschlicher Ueberlieferungen um so empfänglicher ist es für die himmlische Lehre zu der es wie zu einem heiligen Anker flieht. Wenn das Volk die Gelehrten unter sich streiten sieht, so urteilt es klarer als jene gelehrten Männlein wer die richtige Meinung nach dem Sinn Christi habe; denn der Geistliche beurteilt alles und jene sind die wahren Geistlichen, weil sie ganz vom Göttlichen Geist, d. h. vom Göttlichen Verständniß abhängen". Zoo ZWINGLI in zijn Architelis. Dit is de basis der hervormde leer; wat kon het baten dat hijzelf later, evenals ook CALVIJN, het ambt van den prediker als uitlegger noodzakelijk stelde? Bij de Doopsgezinden was de preeker nooit meer dan broeder onder de broeders.

Dat dat slechts schoorvoetend ging, dat dat niet langer duurde dan dat de vijand vóór de wallen lag, wie die het niet van te voren reeds zou hebben vermoed? Wij zullen het hierna in onze kleine stad nauwkeurig trachten na te gaan. Doch dit moge uit het voorafgaande aannemelijk zijn, dat — van alle zijde geperst: economisch, politiek, religieus, — der gegoede burgerij ten slotte niet anders overbleef dan te grijpen naar het scherpste en bruikbaarste wapen, wilde het de mogelijkheid van ontplooiing der nieuwe kapitalistische krachten veroveren op alle machten van het feodalistisch behoud. De anarchistisch-communistische verzetbeweging der kleine burgerij had een reactie in het leven geroepen, die de vredige oplossing onmogelijk maakte: de invoering der inquisitie bracht tot bewustheid wat algemeen werd gevoeld en gedacht, de komst van ALVA zette dit om in de daad van den opstand. De noodzakelijkheid der organisatie in dezen strijd werd vervuld in de Gemeenten, de kern die sterk was in het vertrouwen op zijn goed recht.

II. DE EERSTE CALVINISTISCHE GEMEENTE.

De aanvankelijke toegeeflijkheid der Landvoogdes in 1566 na de aanbieding van het Smeekschrift, deed de hervormden weer het hoofd opsteken. De voorheen verborgen „oefeningen” werden nu in het openbaar gehouden. JAN ARENTSZ hield den 14 Juli de eerste openbare prediking en herhaalde dat een week later op een korenakker in de Bergermeer vlak bij Alkmaar. Weldra werd de stad nog meer genaderd en huurde CORNELIS JANSZ. v. D. NIEUBURG een stuk land onder hare wallen bij het Clarissen-klooster, en men bracht, ziende dat dit ongestraft ging, ten slotte den geregelden dienst over in een schuur op den Geest, waar zeer waarschijnlijk een werkelijke gemeentevorming tot stand kwam. De schoenmaker ANDRIES HENDRICKZ. was er koster, de kleermaker CORNELIS VALCOOG zamelde er de aalmoezen in, men doopte er ¹⁾ en hield er met Kerstmis het avondmaal. PIETER CORNELISZ predikte er geregeld, terwijl JAN ARENTSZ er ook nu en dan optrad en zelfs COOLTUYN er zou geweest zijn. ²⁾

In grooter getale nog dan de hervormden, die reeds toen als Calvinisten werden aangeduid door de getuigen twee jaar later door ALVA'S commissarissen gehoord, vertoonden zich weer de Mennonieten, die hun predicatie hielden omtrent

¹⁾ Uit de in 1568 gehouden getuigenverhooren in 't Bruss. Rijksarchief aanwezig en door v. VLOTEN medegedeeld (Stud. en Bijdr. MOLL en de H. SCHEFFER I p. 303 envlg.) blijkt dat NANNING en JAN v. FOREEST beide er een kind lieten doopen.

²⁾ Een der getuigen, een vroedschapslid weet nml. te vertellen aangaande JAN DE BOER, dat hij „grootte conversatie gehad had met zijn zwager, een nieuwe predikant wezende, genaamd HEER CORNELIS — apostaat van Alkmaar, verlopen wezende en sedert tot Leeuwarden gestaan hebbende, en vandaar hier gekomen, zijn valsche leering verbreidende — en heeft denzelven gelogeed”. Is dit COOLTUYN, van wiens verblijf in L. wij niets weten? En zoo ja ziet dit verhaal op '66 of op vroeger tijd?

het regulierenklooster te Heiloo; van hen wordt tenminste verhaald, dat zij in zoo groote troepen vandaar terugkwamen „of 't processie geweest ware”. ¹⁾

De overheid, verdraagzaam gezind, werkte mede noch tegen, en de Katholieke kerk was juist toen niet in staat veel tot behoud der rechtzinnigheid te doen. De van 1564 tot '66 dienst gedaan hebbende pastoor ELBERT HUYCK was voor zijn taak niet berekend, dan weer te heftig uitvarende, dan weer volkomen onverschillig, ²⁾ en werd dan ook door den bisschop afgezet juist in dit geuzenjaar, terwijl men geen opvolger vinden kon, zoodat een langdurige vacature ontstond. En zoo verstoutten zich een aantal nieuwgezinden waarschijnlijk reeds in Augustus aan de Wet, ³⁾ maar zeker ook in September aan BREDERODE, bij diens vertoef in de stad, bij rekest om het gebruik eener kerk te verzoeken. Is het eerste juist dan was wellicht de 24 Augustus gedane poging om de kerk binnen te dringen het antwoord der meest vurigen op de afwijzende houding der regeering. Die poging werd toen verijdeld door de waakzaamheid der burgemeesters.

Andererzijds waren vroedschap en burgemeesteren niet bevreesd BREDERODE zelfs feestelijk te ontvangen. Reeds 28 Mei, toen er van zijn bezoek sprake was, had men besloten hem tot een „avont maelyt mette wijn tot eere vande stede” te nooden. Nu, op 1 Sept. besloot men „collegialiter vergadert weesende eendrachtelicken, dat dye stede mijn Heere van Breederode met zijn huysvrouw ende twee susters van mijnen heere de Stadthouder, mitsgaders alle zijn andere familie eerlicken ontfangen, noeden ende deffroyeren sal”.

BREDERODES bezoek bracht niet bij tot bevestiging van den vrede. Met het hem geboden rekest om de minderbroeders-kerk in gebruik te geven, kon hij niet anders doen dan het aan burgemeesters geven toen die met hem en enkele anderen maaltijdden. En dit bevredigde de vragers niet, die van hem misschien ingrijpende maatregelen hadden verwacht, waartoe hij evenmin recht als lust had. Doch het gansche bezoek maakte hen overmoediger. Woorden aan tafel gebezigd — der stede wijn werd kwistig geschonken — door BREDERODE zelf en zijn heetgebakerde vrienden, het algemeen *vivent les gueux* waarmede men scheidde, in verband met kwalijk overgebrachte uitlatingen van strenge roomschgezinden, die ook BREDERODE'S toorn hadden opgewekt ⁴⁾, brachten de gemoederen nog meer in

¹⁾ Getuigenverhooren (Stud. en Bijdr. u. s.) p. 313.

²⁾ De man stierf in 1594 na 25 jarige opsluiting als krankzinnige.

³⁾ Een der getuigen, het lid der vroedschap BAART SIMONSZ verklaarde dit en verhaalt dat men ontwijkend antwoordde en besloot afgevaardigden naar het Hof v. Holl. te zenden om advies. In de vroedschapsresolutie is daaromtrent echter niets te vinden; noch van het verzoek, noch van antwoord of zending.

⁴⁾ Een minderbroeder zou gezegd hebben dat B. binnen een maand aan een „diefsche galg” zou hangen. Dit werd B. op het einde van den maaltijd bericht, waarop hij „fulmineerde”, den monnik wilde „vernielen” „alwaer er de Koning zelve bij!” en van burgemeesters die hem vergeefs trachten neer te zetten, correctie eischte.

gisting en nauwelijks was BREDERODE vertrokken of onder leiding van enkele ijverige calvinisten deed men een aanval op het minderbroedersklooster, waar men de kerk binnendrong. De hervormd-gezinde pater van het belendende vrouwenklooster, MAERTEN FORMERIUS ¹⁾ en een der burgemeesters trachtten de menigte te bedaren, maar verwijderden zich toen zij zagen, dat men de beelden en sieraden — voor zoover zij niet tijdig in een „vriendshuis” geborgen waren — stuk sloeg en „razende ende dul” was.

's Anderen daags werden de gevluchte monniken door burgemeesteren en den gerechte weder in het convent geleid, maar het zou tot 17 Mei '67 duren eer de vroedschap het besluit nam, „die gebroken kercke ende convent vande minrebroeders wederom te sullen doen repareren.” Dit toen men zeker wat meer bevreesd begon te worden, want eerst gedroeg men zich vrij slap. De schout had van de kloosterbestorming niets gemerkt, hij had het stormklokje wel gehoord, maar gemeend, „dat het ten completen riep”! Wel liet men een der voormannen der Calvinisten voor het gerecht verschijnen, nml. PHILIPS CORNELISZ BOOM, alias GROOTE FLIP, maar slechts om hem te laten verklaren dat hij van burgemeesters „geen consent had om 't cloester te spolieeren”! Toch besloot men „dat burgemeesteren huynen sullen tot stadts costen dartich personen omme te dienst te staen de burgemeesteren mitsgaders de steden ende kercken bij daege te bewaeren voor alle convenienten die daer soude moegen gebeuren, oick van gelycken dat dye stede-boden mette byerdraghers ende sackedraeghers belast sal werden de burgemeesteren mede te dienste te staen tot heure vermaninge, op privatie van haer officie”. ²⁾ Ook werd de kerk gesloten, wat zij nog geruimen tijd bleef, en een keur gemaakt, waarbij het verboden werd anderen „nae te roepen, insinueeren noch qualicken toe te spreecken ofte verbitteren met woorden ofte mit wercken”.

Maar toch ontkwam de kerk het lot niet. Burgemeesteren hadden in overleg met den Haarlemschen bisschop alle raden der gilden ontboden en hun gelast, de altaren en beelden „bekwamelijk af te nemen ende wel te bewaeren zonder die eenige schade ofte letsel te doen”. De raden waren daartoe bereid en er „properlyk” mede bezig, toen een troep volk in de kerk drong en alles in stukken smeed. Zoo luidt tenminste het verhaal. Maar wij meenen, dat het gebeurde zich heeft beperkt tot het vernielen van één altaar, daar de gilden zich wel zullen hebben verzet

¹⁾ Hij was bij BREDERODE te maaltijd geweest, bezat een kettersche bibliotheek, die in 1568 in beslag werd genomen. Zijn levenswandel was echter niet onberispelijk. Zie over hem *Bruinvis* in de Bijdr. t. d. Gesch. v. h. Bisd. Haarlem dl. XXIX (1905) p. 326 en vlg.

²⁾ Den 23 September trok men dit besluit weer in, daar toen het ergste reeds was gebeurd; toch hield men de kerk gesloten nog tot 29 October, en ook toen bleek het wijs om den 2 Nov. de besloten opening „om vorder perijkel te schouwen” te beperken tot zondagen en preekdagen en alleen „des achtens in de predicatie.”

tegen verdere gewelddadigheden en ten slotte ook de commissarissen die naar de ongeregeldeheden onderzoek kwamen doen, onder de punten van dit onderzoek wel de plundering bij de minderbroeders maar niet het gebeurde in de Groote Kerk hebben opgenomen.¹⁾

Mag men de getuigenverklaringen gelooven, dan zijn de calvinisten de hoofdschuldigen bij de beeldstormerij geweest. De predikant PIETER CORNELISZ was er onder de eersten opgemerkt met ANDRIES HENDRICKSZ, CORNELIS VALCOOG en PHILIPS CORNELISZ, zooals wij weten de ijverigsten van de gemeente uit de schuur op den Geest. Maar behalve PHILIPS CORNELISZ, die een welgesteld koopman was, waren het de kleinburgerlijke elementen²⁾ die tot de gewelddadige verovering hun toevlucht namen. De meer deftige leden presenteerden het rekest aan BREDERODE³⁾

¹⁾ De eenige die dit verhaal mededeelt is de aanteekenaar J. Dzn WIJNKOOPER, een tijdgenoot en later Burgemeester, die het weten kon, en over het algemeen zeer betrouwbaar is.

²⁾ Van de beeldstormers werden in de getuigenverhooren de volgende eens of meermalen genoemd, van de + weten wij zeker dat zij Calvinist waren.

+ ANDRIES HENDRICKSZ	Schoenmaker
+ CORNELIS VALCOOG	} Kleermakers
THOMAS	
JAN PIETER SAYE	} Timmerlieden
+ CLAES JACOBZ	
+ COLIJN ANTHONISZ	} Steenhouwer
WILLEM JANSZ	
CORNELIS PHILIPZ CONINCK	} Schippers
COSTERKEN	
+ SYBRANT	Barbier
DIRCK MAERTSZ	Zuivelkoopman
+ HEINSZ	Taalman
+ POWELS ARIAENSZ	?
+ LOURENS PIETERSZ	Landmeter
+ PHILIPS CORNELISZ BOOM	Koopman
+ PIETER CORNELISZ	Predikant

De laatste was vroeger korfmaker en volgens enkelen afslager van de visch; van niet hooge ontwikkeling en beschaving, zooals later in de dagen van VENATOR telkens blijkt.

³⁾ Het waren de gebroeders: DIRK, NANNING en JAN VAN FOREEST

GUILLAUME MOSTAERT,	Koopman uit Antwerpen
GUILLAUME VAN TRIER	verwant v. d. vorige, Boekdrukker
ADRIAEN DOEDSZ	Oudschepen en Tresorier
WILLEM LAMBERTSZ	Boekverkoopman
WILLEM FRANZ	Med. doctor
BRUYN GEERAERTSZ	later Vroedschap
JAN DE BOER (of BOERMAN)	later Vroedschap
GYSBECHT CORNELISZ BUYS	Schilder
PHILIPS CORNELISZ BOOM	later Burgemeester
SYBRANT	Barbier

Behalve de laatste waren dit allen welgestelden — BUYS behoorde tot de bekende schildersfamilie; wij kennen zijn testament, waaruit blijkt dat hij vermogend was.

Andere gezindheden hebben zich er niet mede ingelaten, hadden er trouwens ook geen belang bij.

De prediking werd nu in de schuur voortgezet tot de bevelen uit Spanje en de eischen der Landvoogdes de onderdrukking der ketterij onvermijdelijk maakten. De stedelijke regeering had daarin weinig lust. Reeds in October '66 had men twee leden der vroedschap naar Amsterdam gestuurd „an mynheere de stadthouder ende met hem te communicereen van de stede saecken”, zelfs met het doel hem tot een bezoek aan de stad te nooden ¹⁾. In Januari 1567 zond men „besloten missive aen die van Hoern beroerende de gepresenteerde requeste van de gereformeerde religie” ²⁾. Maar in April achtten de calvinisten het niet meer veilig, staakten de predicaties ³⁾ en de hoofdmannen weken uit, op het gerucht van de komst van een Spaansch leger. Om zich te behoeden voor overval van de zwervende benden van BREDERODE en BATENBURG, — de Landvoogdes had den 27 Maart verboden BREDERODE of zijn helpers in te laten — had de stad 9 April besloten om een voorraad buskruit te koopen en 26 April om „poorten, wallen en de valbruggen nootelick te voorzien.” Eenige dagen later nam men van een der vroedschapsleden 1000 car. gld. op voor de fortificatie ⁴⁾. Toch achtte men het geraden de gewone processie op 1 Mei niet te houden, ⁵⁾ hoewel men overigens weer tot het gewone terugkeerde: ⁶⁾ Zoo kreeg de kapelaan den 10 Mei weder permissie om voor zieken-bezoek — waarschijnlijk met sacrament en schel — langs straat te gaan.

Zoo keerde men tot den ouden toestand terug. Den 17 Mei besloot de vroedschap, zooals wij reeds mededeelden — wel niet eenstemmig, maar dan toch met een meerderheid — dat de stad „bij provisie” de „gebroken kercke ende convent” van de minderbroeders zou doen „repareren in haren ouden staet”, natuurlijk „ten minsten kosten dat doenlijck zal weesen”. Maar tot krachtig optreden tegen de hervormden was men nog niet gezind. Over „de missive ende extract van sekere articulen” „beroerende de nyeuwe religie” door de Landvoogdes toegezonden, vond men het wijs nog eens in den Haag te gaan overleggen en zond er twee burgemeesters heen, die tevens met den Bisschop over de pastoors-vacature moesten „communicereen.” Dit was 7 Juli en den 19 werden er weder twee burgemeesters aangewezen, die met „twee besloten missiven van den Hove,” (het resultaat van de juistvermelde reis?)

¹⁾ Resol. 16 Oct. '66.

²⁾ Res. 20 Jan '67. Den 26 Jan. droeg men gedeputeerden die voor andere zaken naar den Haag gingen, ook op met „eenygen” over dit request te overleggen.

³⁾ Te Hoorn hield CLEMENT MAERTENSZ. 27 April de laatste predicatie.

⁴⁾ Res. 29 April, de rente bedroeg slechts 1 %;

⁵⁾ Ten onrechte meent C. W. BRUINVIS, Alkmaar in den Geuzentijd p. 13, dat de processie wel doorging.

⁶⁾ De Kerk was 20 Dec. weder geopend, zie Interdictie boek, Inv. G. Arch 2. III. 30.

„mitsgaders de instructie van de hertoghinne" naar die van Haerlem en Delft moesten reizen, om over den inhoud met deze te „consuleren." Van hoogerhand liet men de zaak echter ten slotte niet aan de stedelijke besturen over en in de eerste dagen van September kwam de raadsheer in den Hove CHARLES DE SMYTERE als speciaal commissaris met een secretaris en een deurwaarder op zijn tocht door N.-Holland ook hier „besoigneren ende informereen beroerende trumoer, seditie ende oproerte alhyer gesciet totte minrebroeders." Dit verhoor gaf aanleiding in Mei van het volgende jaar een aantal personen uit Alkmaar in te dagen voor den Raad van Alva. Het zijn vrijwel dezelfde die wij hiervoor als aanbieders van het rekest en voormannen der Gemeente hebben leeren kennen, zij waren echter allen uitgeweken. ¹⁾

Enkelen keerden in den loop der volgende jaren — zij het ook in het geheim terug. Zeker niet omdat de Overheid zoo gestreng als de Brusselsche regeering wel wenschte aan de plakkatende hand hield! Een van hen — niemand minder dan de vroedschap ADRIAEN DOEDSZ — verhaalt in zijn autobiographie, dat hij van einde 1569 tot den zomer van 1570 heimelijk in zijn eigen huis te Alkmaar vertoefde, iets dat immers in zulk een kleine stad niet verborgen kon blijven. Trouwens ook uit andere dingen blijkt de tegenzin van schepenen bij het vervolgen van andersdenkenden: Zoo wisten zij bijv. — BOOMKAMP deelt de betreffende stukken in extenso mede — op een verzoek van den Schout om een gevangen wederdooper „ter torture" te mogen brengen, een half jaar de beslissing uit te stellen o. a. verklarende „dat zij leeckluyden ende geen consulenten en sijn".

Maar een dergelijke stemming moest ten slotte wel tot krachtige maatregelen van de centrale regeering leiden, en in het voorjaar van 1571 verschenen er Spaansche soldaten voor de poort om in de stad te worden ingekwartierd. Nu kon men het niet, zooals in '66, afwenden en burgemeesters waren tot inlaten geneigd. Niet evenwel de burgerij, welke, oneenigheid krijsende met de fouriers, die tot bespreking der inkwartiering reeds in de stad waren en voor het stadhuis op het antwoord van burgemeesters wachtten, naar de poorten liep en deze sloot. Zoo dreigend was haar optreden, dat het stadsbestuur de enkele reeds binnengelaten soldaten eerst in veiligheid en des nachts buiten de stad bracht.

Burgemeesteren waren met het geval verlegen en zonden gedeputeerden aan den Graaf VAN BOSSU om hem te verzoeken herwaarts te komen, ten einde orde te stellen onder de burgerij en de soldaten. Hij kwam, en eerst op zijn nadering en aandringen verlieten de burgers poorten en muren en werd het krijgsvolk ingelaten. De burgers werden tot inlevering van hun geweer genoopt en enkelen der schuldigen aan den oploop ondergingen hun straf, voor zoover zij zich niet door de vlucht redden. De soldaten waren veeleischend en de aanvoerder

¹⁾ Sommigen, o. a. PHILIPS CORNELISZ, vinden wij als leden der gemeente te Emden vermeld.

wist door dreigement nog een som in contanten van de vroedschap los te krijgen, hetgeen algemeene ontstemming ten gevolge had. Een paar gedeputeerden — die vrij waren in het doen van geschenken — reisden naar den Haag om het vertrek der soldaten te verkrijgen ¹⁾ en slaagden in zooverre dat een der vendels werd teruggeroepen. Het andere bleef nog twee maanden en vertrok niet voor men de door de kapitein geleende 600 gulden had kwijtgescholden en hem nog een geschenk had gegeven. ²⁾

De last der inkwartiering had de onlust van velen opgewekt en het is aan te nemen, dat men vooreerst van soldaten niets weten wilde, en weder met meer kracht aan de fortificatie begon te arbeiden, ten einde met succes de toelating te kunnen weigeren — ook om beveiligd te zijn tegen rondtrekkende en stroopende benden, gevormd door gevluchten of gebannenen en door tal van lieden wien de geringe rechtszekerheid en de eigenaardige tijdsomstandigheden de kans op voordeel openden.

Maar Spaansche troepen kwamen er voorloopig niet, zij waren in het Oosten en Zuiden noodig — en zoo was de stadsregeering ten slotte in 1572 niet bij machte weerstand te bieden aan den aandrang van een deel der burgerij, gesteund door de nabijheid van prinselijke troepen, om op het voorbeeld van Enkhuizen en Hoorn den Prins als stadhouder te erkennen. Men deed dit den 28 Juni, nadat men den 26 bevorens GUILLAUME MOSTAERT — de Antwerpsche koopman, dien wij reeds als ijverig hervormde hebben leeren kennen — als commissaris van SONOY had erkend en hem met twee burgemeesters naar SONOY te Enkhuizen had gezonden om met dezen „te communiceren van der stede zaecke”,

Men benoemde den 9 Juli gedeputeerden voor de vergadering te Dordrecht van den 18 van de groote en kleine steden „volgende tscrijven van die van Haerlem,” waar men, op oproeping van regeeringswege bijeen, toch besloot de zijde van den opstand te kiezen en den Prins als stadhouder erkende.

De troepen van SONOY en de wenschen van een deel der burgerij hadden tot deze eerste stappen gedwongen, en nadat zij eenmaal waren gedaan moest op denzelfden weg worden voortgegaan, ook al bleef een partij ertegen gekant. Wie er zich echter in verheugden, dat waren de aanhangers der nieuwe leer. Voor zoover zij waren uitgeweken, kwamen zij langzamerhand terug en de kleine Gemeente, die eenigen tijd onder het kruis had gezucht, herstelde zich weder. Een der hunnen, MOSTAERT, was plaatsvervanger van SONOY en gedroeg zich als militair gouverneur. Het gebruik der Kerk was hun zeker reeds spoedig toegestaan, al vinden wij dat niet in de resoluties der vroedschap vermeld; den 6 Augustus zond men reeds twee vroedschapsleden met het zilver der kerk naar Haarlem en

¹⁾ Een eenige weken vroeger naar Amsterdam gezonden deputatie had geen succes gehad.

²⁾ Dit bestond volgens de vroedschapsresoluties uit een „aelbasteren beelt”.

Dordrecht om het te gelde te maken, den 26 werd den regenten der vroeger in de kerk aanwezige altaren aangezegd hun brieven en eigendomsbewijzen aan het stedelijk bestuur in te leveren, men continueerde de kerkmeesters en den 29 Aug. ten slotte besloot de vroedschap dat „die supplianten van de gereformeerde religie bij provisie twee predicanten” zouden hebben, die betaald zouden worden uit die goederen, die men daarvoor het gevoeglijkst zou bevinden. In Januari '73 werden kerkmeesters dan ook door de vroedschap geautoriseerd, om aan JAN ARENTSZ en PIETER CORNELISZ dertig gulden te voldoen tot betaling van hun predikdienst.

Met twee predikanten dus, betaald door de stad uit de opbrengsten der geestelijke goederen, — vooreerst bezat men nog geen andere dan die der kerk zelve en die der in de stad gelegen conventen, — trad de nieuwe Gemeente nu openlijk op. Maar wij zouden ons toch vergissen als wij meenden, dat zij meer was dan de organisatie der overwinnende partij, of liever van het meest besliste deel daarvan. Want van de partij in haar geheel is het karakter uitsluitend anti-spaansch en voor wat kerkelijke punten betreft tegen de inquisitie en voor zoover met deze het katholicisme zich verbonden verklaarde, ook anti-katholiek. Maar de massa volgde de leiding van hen die met het meest vast omljnde program kwamen. Het oorlogsgevaar, sedert een Spaansch leger het beleg om Haarlem sloeg, maar al te dichtbij, deed — toen men eenmaal niet meer terug kon — die vastbeslotenen nog meer op den voorgrond treden, en toen het vóór de wallen was, koos men uit hen twee der hoofdmannen, PHILIP CORNELISZ BOOM en JAN VAN FOREEST, om als medeburgemeesters het dagelijksch bestuur bij te staan.

Het is ons hier niet te doen om eene historie van de stad in die dagen. Slechts voorzoover erdoor licht geworpen wordt op de ontwikkeling van het kerkelijk leven, moeten wij de aandacht erop vestigen. En dan valt in de eerste plaats de lauwheid op, waarmede men in den beginne de voor de verdediging zoo noodzakelijke maatregelen nam. De eene aansporing tot voltooiing der fortificatie moest de andere volgen. De stadsregeering treuzelde en wilde eerst zekerheid dat de Staten zouden mededragen in de kosten, althans zouden toestaan, dat een deel daarvan op de schouders werd gelegd van de dorpen uit den omtrek, die van Alkmaars verdediging de vruchten zouden plukken. Dat men zoolang mogelijk de ruwe soldaten van SONOV buiten de poorten trachtte te houden, spreekt vanzelf, maar die traagheid in het verschaffen van behoorlijke weermiddelen, duidt op een gebrek aan overtuiging, dat ook anderszins bleek, waar men nog in Maart de stedelijke regeering beschuldigde gemeenschap te hebben met BOSSU en de regeering van Amsterdam. Het innemen van troepen behield ten slotte Alkmaar voor den opstand en stelde het instaat voor het eerst — geholpen door de voor de belegeraars zoo buitengemeen ongunstige terrein-toestanden, nog verergerd door doorste-

king der dijken en instrooming van het water — de Spaansche troepen terug te slaan. Toen de eerste bestormingen waren doorstaan, waarvoor zeker aan de gereformeerde burgers, die op geen genade te hopen hadden, een deel van den roem toekomt, was voor DON FREDERIK de zaak eigenlijk beslist. Voor alles was het noodig dat zijn terugtocht niet werd afgesneden, waarop bij een langdurig verblijf zonder succes in het noorden zeer veel kans zou zijn. Na de mislukking van de hevige stormaanvallen op 20 en 21 September, begon dan ook de aftocht die, den 8 October voltooid, de stad vrij liet en het Noorderkwartier voorgoed van Spaansche troepen verlost.

De katholieke partij in de stad was daarmee tevens geheel overwonnen, de gereformeerde beslist meester van den toestand geworden. Aan den roomschen eeredienst was reeds vroeger een einde gemaakt, de priesters en monniken waren gevlucht, de secularisatie van het geestelijk bezit sprak vanzelf. Hoe moeten wij ons nu echter die overwinnende partij voorstellen? Zeker niet als bestaande uit louter gereformeerden. Men had er, en zeker niet in een klein aantal, ook mennonieten onder ¹⁾, maar behalve dat waren maar zeer weinigen werkelijk gereformeerd. De leden der regeerende klasse waren om politieke redenen antipaansch, daarna en daardoor antikatholiek. Die politieke redenen vonden hun oorzaken in de hiervóór ontwikkelde overwegingen van economischen aard, die op vrijheid van beweging, slechts mogelijk bij een zwak centraal gezag, uitkwamen. Het eindigen der klooster-industrie en de beschikking over het geestelijk goed was daarvoor niet minder noodig en 't versterkte hun antikatholiek optreden dat en zoodra de mogelijkheid daartoe geboden werd. Hun kerkelijke overtuiging leek het meest op onverschilligheid, soms, maar dat slechts bij enkele meer ontwikkelden, op Erasmiaansch libertinisme. De katholieke leer en kerkdienst was voor hen nooit lastig geweest en had van niets gevergd dan geld, soms wat veel geld. Dat dit ophield kon hun slechts aangenaam zijn, maar was geen reden hen naar iets nieuws te doen omzien.

Met de kleine burgerij stond de zaak eenigszins anders: voor hen was de katholieke dienst niet zoo gemakkelijk geweest als voor de rijkere, minder instaat bovendien dan deze meer ontwikkelden om goed te onderscheiden, konden zij tusschen Kerk en Staat te weinig verschil opmerken om niet die lasten, die juist hen zoo zwaar drukten, aan beide, elkaar immers steunende en verdedigende, machten te wijten. Hier was dus niet onverschilligheid die van een goede kans profiteerde, maar verzet dat een uiting zocht; verzet dat dus ook organisatie en althans leiding behoefde.

Deze organisatie en leiding bood de Gemeente der gereformeerden. En ze bood nog meer: ze gaf aan het verzet tegen de heilige kerk een geestelijke wijding, en verdedigde het als Godgevallig werk.

1) De vroedschap had in '72 besloten het deel der mennonieten in den versterkingsarbeid te doen bestaan in het bikken en opzetten der van een der conventen gekomen steenen tot een muur.

Maar het is nog wat anders de leiding te volgen dan in een veel bewogen en onzekeren tijd tot nauwe aansluiting te komen. Het is mogelijk dat men in grooten getale ter kerk ging, tot het lidmaatschap der Gemeente kwamen er slechts verrassend weinig. Drie jaren ruim na het beleg, op den 1 Januari 1576 nml. waren er slechts 78 mannelijke leden en ongeveer evenveel vrouwelijke.

Dit is op een bevolking van ongeveer 6000 zielen zeker een zeer laag percentage. En, een bewijs voor hetgeen wij zoo juist zeiden, hierin hebben de kleine burgers verreweg de meerderheid. Behalve enkele personen, die wij vóór '68 al hebben aangetroffen (de FOREESTEN, A. DOEDESZ., PH. BOOM, CORN. V. D. NYENBURG en J. JZN. BOERMAN) en eenige vreemdelingen die door den opstand functies verkregen hadden (SONOY, MOSTAERT, BARDENS, COLTERMAN) vinden wij slechts vijf personen die toen of later in de regeering zaten (G. JZN. COREN, C. CZN. DRUYFF, C. LZN. GOUDSMIT, J. PZN. CAMERLING en FLORIS VAN TEYLINGEN).

Maar nog sterker verbaast het kleine getal, waaruit tien jaren later de Gemeente bestaat. Toen, op den 1 Jan. 1587, heeft men weder een lidmatenlijst aangelegd, waaruit blijkt dat er op dat oogenblik 159 mannelijke en 281 vrouwelijke leden waren — waarvan 72 gehuwde paren.

Deze lijst, ¹⁾ die veel nauwkeuriger is dan de eerste, kan ons omtrent de Gemeente heel wat leeren. In de eerste plaats omtrent de sociale positie der gemeenteleden, daar zij bij een 81 tal der mannen het beroep opgeeft, terwijl wij dit van elders voor ongeveer 30 andere weten of ten naastebij gissen kunnen ²⁾. De overgrootste meerderheid behoort tot de kleine, nijvere burgerij; van personen uit geboorde families tellen wij er slechts 20 onder de leden der gemeente en van deze behooren er slechts 10 tot de, 24 personen tellende, vroedschap. Daar komen dan SONOY en MOSTAERT met hun aanhang en enkele vreemdelingen bij omtrent wie wij niets naders weten, zoodat hoogstens 30 der mannelijke leden tot de rijkeren behooren. Hoeveel dier invloed in de Gemeente ging, is niet gemakkelijk te bepalen, maar wij meenen toch wel te kunnen aannemen, dat hij niet zoo heel groot was. Onder de ouderlingen ³⁾ vinden wij geen van hen, wel onder de op

¹⁾ Deze en de oudere lijst bevinden zich in het archief der Ned. Herv. Kerk te Alkmaar.

²⁾ Wevers 8, Schoenmakers 7, Messenmakers 5, Schippers 5, Koekebakkers, Pelsers, Cramers, Snijders, Metselaars, Bakkers, Besemmakers, elk 3; Kistenmakers, Mandemakers, Landmeters, Timmerlieden, Gaarntwijners, Lijndraaiers elk 2, Leertouwers, Kousemakers, Gorters, Schedemakers, Wielmakers, Kuipers, Blaeuverwers, Zevenmakers, Zwaardvegers, Naaldemakers, Kannegieters, Smeden, Scheepmakers, Knoopmakers, Tapijtwerkers elk 1. — Schoolmeesters 8. — Huislieden 10. — Apothekers 2. — Wijnkoopers, Zeepzieders, Notarissen, Kaaskoopers elk 1.

³⁾ Het zijn: GERRIT DIRCKZ *Mandemaker*, CORNELIS JANSZ *Snijder*, JAN CORNELISZ *Backer*, JACOB PIETERSZ *Kistenmaker*, CLAES CLAESZ AVENHORN, MAIJNERT JANSZ *Besemmaker*, AERT LAMBERTSZ *Leertouwer*, JAN PHILIPZ VAN SCHAGEN, PIETER HARCKSZ *Cousemaker*, JAN SYMONSZ VAN HUYSWAERT, CLAES JACOBZ *Timmerman*.

den gang van zaken in de Gemeente als zoodanig geen invloed hebbende diakenen, voor wier keuze terwille van het verschaffen van geld en van het geldelijk beheer de candidatuur van vermogenden aanbeveling verdiende; maar ook daar behooren slechts de vier jongst aangekomen in 1587 tot de aanzienlijke leden ¹⁾).

Het toetreden der rijkeren was dan trouwens ook eerst na 1581 begonnen. De diaken VAN HOUTEN en de vroedschapsleden PIETER OLOFSZ V. D. OORT, organist, DOEDE JANSZ MEDEMBLIK en HENDRICK FLORISZ werden toen lid. De vrouw van den laatste wachtte ermede tot 1598. Dit is trouwens ook een opmerkelijk verschijnsel, dat van de gehuwden vaak de een veel eerder toetreedt dan de ander. Meestal vinden wij de vrouwen het eerst, of alleen. De vroedschappen COMANS, QUINTING, SONNEVELT, waren nooit lid der gemeente, hun vrouwen wel; MEIJNERT GROOT liet zijn vrouw en kinderen toetreden, maar deed het zelf niet, evenzoo handelden o.a. Mr. J. HOGELAND, VOSHOL, MEIJNERT BOON, HANS VAN OLDENBURG. En als men na '87 komt vindt men dat nog sterker. Er lijkt bij de leden der regeeringsfamilies weinig behoefte te hebben bestaan aan gemeenschap met de calvinistische predikanten, althans tot aan het optreden van den beschaafden en minder rechtzinnigen VENATOR in 1597. Bij de mannen wel te verstaan, want was het aantal vrouwelijke leden — ook uit de voornamere families — in 1587 reeds bijna tweemaal zoo groot als het aantal mannelijke, die verhouding blijft bij den toevloed van nieuwe leden in latere jaren ongeveer dezelfde. In de 20 volgende jaren zijn er tezamen slechts 577 mannen tegen 953 vrouwen lid geworden ²⁾).

Zoo groeide de Gemeente wel, maar toch langzaam. Wat de gehuwde paren betreft ziet men, dat de aanwinst uit de stad zelf geringer is dan de van buiten komende. In de jaren 1596—1608 werden er slechts 63 Alkmaarsche echtparen lid tegen 87 van buiten en dat eerste getal wordt dan nog zoo hoog gemaakt door het vrij groote getal van 18 nieuwe paren in 1598, toen het optreden van VENATOR zoovelen aantrok en er niet minder dan 182 Alkmaarsche leden kwamen waarvan, de helft nml. 93, ongehuwde of, zoo gehuwd, zonder haar man zijnde vrouwen waren!

Bij de ongehuwde personen is dat natuurlijk niet zoo, daaronder paradeeren de jonge lidmaten en slechts voor het hooger getal der vrouwen zou men de „werbende Kraft” der Gemeente als belangrijke factor in aanmerking kunnen nemen.

Zoolang de eenvoudige PIETER CORNELISZ, de oude korfmaker, den toon aangaf, was daarvan ook wel niet veel te verwachten. Zijn medepredikanten

¹⁾ De Diakenen zijn: CORNELIS JANSZ *Gorter*, CLAES DOMINICUSZ *Schoenmaker*, CLAES JACOBZ *Schedemaker*, CORNELIS HEYNDRICKSZ BOOM *Kaaskooper*, JAN PIETERSZ CAMERLING, JACQUES MOSTAERT en HARCK JANSZ VAN HOUTEN, Stads-Secretaris.

²⁾ Uit de lidmatenboeken trokken wij de ommestaande tabel die behalve echtparen, mannen en vrouwen afzonderlijk ook onderscheidt de Alkmaarders en de met attestatie van elders gekomene, althans

ACRONIUS, LOOMANNUS en GEESTERANUS ¹⁾ waren zeker ontwikkelde lieden, maar hun invloed bleek naast de zijne gering. Het ledental ging zeker niet sterk vooruit. Omtrent het verlies door sterfte of door vertrek naar buiten weten wij niets, maar het zal toch zeker niet veel kleiner zijn dan de aanwinst, die in 1592 — na het vertrek van LOOMANNUS — slechts 14 bedroeg. En door dien min of meer stationairen toestand moest de beteekenis der Gemeente afnemen. De stad zelf toch verkeerde in een bijna ongekenden bloei. De nering groeide en het aantal der toestroomende nijveren was niet gering. Van het platteland stroomde men naar de steden, die sedert hun krachtige positie in het landsbestuur niet nalieten hun eigen nijverheid tegenover die op het platteland te bevoordeelen. Alkmaars centrale ligging werkte daartoe mede, en het stadsbestuur wist door het aanbieden van allerlei voordeelen en het ondersteunen met geld, den zucht tot vestiging aan te wakkeren. Na Antwerpens val was bovendien de groote trek der Zuid-Nederlanders met hun industriele ondervinding en hun kapitaal eerst recht begonnen, waarvan allerwege Noord-Nederlanders profijt hadden.

na 1596, daar vóórdien daarvan in het kerkboek geen melding gemaakt werd. Van Febr. 1603 tot Nov. 1604 ontbreken de opgaven.

JAREN	ECHTPAREN		MANNEN AFZ.		VROUWEN AFZ.		Alkm.	Att.	M.	Vr.	TOTAAL.
	Alkm.	Att.	Alkm.	Att.	Alkm.	Att.					
1588	11		9		17		48		20	28	48
1589	5		16		9		35		21	14	35
1590	7		15		20		49		22	27	49
1591	5		2		9		21		7	14	21
1592	2		3		7		14		5	9	14
1593	1		5		10		17		6	11	17
1594	1		11		8		21		12	9	21
1595	4		7		13		28		11	17	28
1596	6	1	11	3	26	1	49	6	21	34	55
1597	8	12	37	2	56	18	109	44	59	94	153
1598	18	5	53	4	93	12	182	26	80	128	208
1599	6	11	24	4	55	15	91	41	45	87	132
1600	5	6	14	3	38	11	62	26	28	60	88
1601	1	4	14	4	35	12	51	24	23	52	75
1602	3	10	16	6	27	11	49	37	35	51	86
1603	2	1	5	3	8	2	17	7	11	13	24
1604	1	8	3	3	8	10	13	29	15	27	42
1605	3	9	29	8	32	26	67	52	49	70	119
1606	5	5	12	10	44	14	66	34	32	68	100
1607	3	7	25	7	55	20	86	41	42	85	127
1608	2	8	19	4	33	12	56	32	33	55	88
Totaal	99	87	330	61	603	164	1131	399	577	953	1530

¹⁾ GEESTERANUS was bovendien de laatste jaren van zijn dienst ziekelijk.

Een telling van de nieuw inkomende poorters levert het volgende resultaat over de jaren 1550—1608 waarvoor lijsten in het gemeente-archief aanwezig zijn, die helaas voor andere jaren ontbreken.

1550—54	235.—	80—84	281.—
55—59	154.— ¹⁾	85—89	369.—
60—64	271.—	90—94	492.—
65—69	219.— ²⁾	95—99	372.—
70—74	299.— ³⁾	1600— 4	273.—
75—79	390.— ³⁾	5— 8	323.—

Na '84 ziet men de sterkste stijging. Zoo men nu afzonderlijk nagaat hoeveel Zuid-Nederlanders er kwamen, komt men tot deze cijfers ongeveer:

van 1550—73	71	± 3	per jaar	van 95—99	40	± 8	per jaar
„ 1574—83	22	± 2	„ „	„ 1600— 4	30	± 6	„ „
„ 84—89	47	± 9	„ „	„ 1605— 8	30	± 6	„ „
„ 90—94	41	± 8	„ „				

Deze cijfers zijn slechts van belang als verhoudingscijfers, daar ten eerste niet altijd de plaats van herkomst is aangegeven en ten tweede juist onder deze personen het getal dat het poorterschap niet begeerde het grootst zal zijn geweest.

Beter dan ook dan door deze generale cijfers, krijgt men een indruk van den bloei der stad door een overzicht van de vakmannen die inkwamen. Ook deze lijst moet onvolledig zijn daar niet bij ieder het beroep vermeldt wordt, en wederom niet allen poorter wenschten te worden.

Onderscheiden wij gelijke tijdperken als hierboven dan krijgen wij deze cijfers:

	1550—73	74—83	84—89	90—94	95—99	1600—4	5—8
Textiel nijverheid .	31	28	25	20	15	20	28
Bouwvakken . . .	19	5	9	18	19	9	8
Voedings-middelen .	27	19	4	21	15	13	16
Kleeding	21	13	8	34	35	25	53
Huisraad en gereedschap vervaardiging }	35	14	13	41	28	19	22
Schipperij en vervoer	16	3	8	29	15	11	11
Luxe	19	4	2	12	6	6	7
Totaal . . .	168	86	69	175	133	103	145
Per jaar . . .	8	8	14	35	27	21	29

¹⁾ Het lager cijfer wordt verklaard door het vallen in dit tijdperk van het pestjaar 1557.

²⁾ De vermindering is te verklaren uit de gebeurtenissen verbonden aan Alva's komst.

³⁾ De hogere stijging is zeker te danken aan de grootere veiligheid die A. aanbod na het beleg. In 1574 alleen kwamen er 98 nieuwe poorters.

Inderdaad wanneer bij een dergelijken vooruitgang der stad, het cijfer der gemeenteleden stationair blijft, dan hapert het aan de zijde der Gemeente. Ontevredenheid met den predikant PIETER CORNELISZ, ¹⁾ die de beroeping van geleerden dan hij, tegenwerkte, onvrede onder de broeders, die omtrent nieuwe beroeping verdeeld waren, waren daarvan de uiting. De keuze ten slotte van den drijver CORNELIS VAN HIL leek zeker om de Gemeente te reorganiseeren niet onverstandig. Als goed spreker, ²⁾ wist hij althans in den beginne (1596) hoorders te trekken. Een strooming in de Gemeente echter had reeds dadelijk den wensch geuit „om uyt te sien nae eenen derden [predikant] voornamelyck yemandt van wat meerder gheleertheit.” Men wenschte den Franeker hoogleeraar HENRICUS ANTONIDES, maar v. HIL wist diens beroep te verhinderen en sloeg anderen voor „die syn sterreken niet verduysteren souden”. Ten slotte legde hij zich bij de beroeping van een jong candidaat, ADOLPHUS VENATOR neer, dien hij onder zijn invloed hoopte te krijgen. Dit mislukt, ook doordat VENATOR door zijn betere predicatie, aangenamen omgang en beschaafdheid erin slaagt een groot aantal tot nu toe buitenstaanden tot de Gemeente te trekken, daardoor tevens de partij der gematigden versterkende.

Hiermede staan wij aan den grens van een nieuw tijdperk in de geschiedenis der gemeente. Twee partijen ontwikkelen zich, die er elkaar de heerschappij zullen betwisten: VAN HILLE en VENATOR zijn er de leiders van en de beweging zal zoo hevig zijn als maar in weinige andere steden, waar een gelijke botsing plaats grijpt.

Die strijd-zelf der Remonstranten en de contra-Remonstranten ligt buiten ons bestek. Maar wat wij over de zestiende-eeuwsche Gemeente konden mededeelen, brengt ons toch tot het begrip van dien strijd wel iets nader, tenminste voor Alkmaar.

Resumeeren wij. Wij vinden een nog typisch klein-burgerlijk stadje, waar wel enkele rijkere gevonden worden, maar waar het gemiddelde en kleine bezit overwegend is. De humanistische beweging vindt er weinig weerklank, maar in de slechte jaren van druk en tegenspoed ziet het arme deel der bevolking heil in de door de wederdoopers gewekte verwachtingen. Vervolging en ontgoocheling beide maken daaraan een eind zonder dat zich de verzetbeweging tegen de katholieke kerk had medegedeeld aan de rijkere burgerij. Toch was daar een zekere losheid van de kerk ontstaan, die mogelijk maakte, dat, als eenmaal politieke en econo-

¹⁾ Is een uiting daarvan misschien te vinden in de „groote samenkoomste der jonge luyden, in dewelcken eenigen text der H. Schriftuer by forme van predicatie wort verclaert” en waartegen de Kerkel. Overheid te A. zoo gekant was? Reitsma Acta I. p. 143.

²⁾ Hij preekte uit het hoofd, wat toen bijzonder gewaardeerd werd. Zie: Historisch verhael van de Kerckel en Polit. swarigheyden voorghefallen binnen Alkmaer, pag. 32, ook voor enkele andere der hier medegedeelde feiten.

mische belangen tot den opstand leidden, deze kon worden gevoerd onder een tegen de kerk gerichte leuze.

De omstandigheden van den opstand drijven de meest besliste, de klein-burgerlijke groep vanzelf op den voorgrond en tot de leiding. Hoe gering in getal ook, de Calvinisten geven den toon aan. Onder het groote aantal der gelijkgezinde kleinburgers vinden zij een ondersteunende massa en de regeerende groep gaat mede, hoewel slechts zeer weinigen zich aansluiten.

Komt echter de tijd dat het directe gevaar geweken is, en de stad profiteert van de nieuwe gelegenheid tot ontwikkeling en bloei die wordt geboden, dan eerst komt de aanleiding tot de botsing tusschen de klein-burgerlijke en de rijkere tot de regeeringsklasse behorende elementen. De kleine, maar een hoogen toon voerende Gemeente, wier strenge onverdraagzaamheid den libertijnschgezinden tegen de borst stuit, wordt sterker door toevloed van buiten, niet alleen in leden, maar voornamelijk in toehoorders en ondersteuners. De gematigden en beschaafderen krijgen een leider in den humanistischen VENATOR, tegenover den demagogischen VAN HIL en de strijd begint, die de politieke beteekenis krijgt van een tusschen de regeerende groep en de kleine burgerij; een strijd die met overwinning der eerste eindigt in 1610. Dat in 1618 de Calvinisten het wederom winnen, ligt niet in hun eigen kracht, maar in de omstandigheid dat een staatkundige partij zich onder hun vaandel had geschaard.

Maar zelfs in 1621, toen weder de nieuwe Gemeente werd georganiseerd, en een opschrijving van alle leden plaats had, telde de Gemeente er nog niet meer dan 175 echtparen, 213 vrouwen en 93 mannen, totaal dus 388 vrouwen en 268 mannen. Maar toen behoorden daartoe alle leden van de Vroedschap. Dat dit een noodzakelijkheid was, heeft daarna aan de Gemeente haar groote uitbreiding gegeven, en langzamerhand komen zoo ettelijke regeeringsfamilies van voorheen weder tot de macht terug, voor zoover althans de zeer ijverige katholieke priesters er niet in slaagden hen weer in de Moederkerk te brengen. Waar wij weten dat het meeren-deel nooit calvinist, misschien zelfs nooit uitgesproken hervormd geweest was, daar begrijpen wij ook het groot getal dezer bekeeringen veel gemakkelijker.

Maar hierheen kunnen wij slechts even wijzen: met den aanvang der zeventiende eeuw was reeds ons onderzoek gesloten. Het was ons slechts om de zestiende-eeuwsche stroomingen, de hervormingsbeweging en de eerste Gemeente te doen.